

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI**

**CAHİLİYE DÖNEMİ ŞİİRİNDE VE NESRİNDE
AHLÂK KÜLTÜRÜ**

**Hazırlayan
Tarık NEFİS**

**Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Yüksel ÇELİK**

Yüksek Lisans Tezi

**Eylül 2019
KAYSERİ**

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI**

**CAHİLİYE DÖNEMİ ŞİİRİNDE VE NESRİNDE
AHLÂK KÜLTÜRÜ**

(Yüksek Lisans Tezi)

**Hazırlayan
Tarık NEFİS**

**Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Yüksel ÇELİK**

**Eylül 2019
KAYSERİ**

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Tarık NEFİS

T.C.
ERCİYES ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Başlığı: **CAHİLİYE DÖNEMİ ŞİİRİNDE VE NESRİNDE AHLÂK KÜLTÜRÜ**

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Giriş, b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan toplam sayfalık kısmına ilişkin,/...../2019 tarihinde *Turnitin* intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı: % dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Giriş dahil
- 2- Ana Bölümler dahil
- 3- Sonuç dahil
- 4- Alıntılar dahil/hariç
- 5- Kapak hariç
- 6- Önsöz ve Teşekkür hariç
- 7- İçindekiler hariç
- 8- Kaynakça hariç
- 9- Özet hariç
- 10- Yedi (7) kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim./...../2019

Adı Soyadı : Tarık NEFİS
Öğrenci No :
Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı : Arap Dili ve Belagatı
Program Adı : Yüksek Lisans

Danışman: Adı/İmza
Dr. Öğr. Üyesi Yüksel ÇELİK

Öğrenci Adı/İmza
Tarık NEFİS

YÖNERGEYE UYGUNLUK

“Cahiliye Dönemi Şiirde ve Nesirde Ahlak Kültürü” adlı Yüksek Lisans tezi, Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesi 'ne uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan

Tarık NEFİS

Danışman

Dr. Öğrt. Üy. Yüksel ÇELİK

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Başkanı

Prof. Dr. Halim ÖZNURHAN

KABUL ONAY SAYFASI

Dr. Öğrt. Üyesi Yüksek Çelik danışmanlığında Tarık NEFİS tarafından hazırlanan
"Cahiliye Dönemi Şiirinde ve Nescrinde Ahlak Kültürü"
adlı bu çalışma, jürimiz tarafından
Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul
edilmiştir.

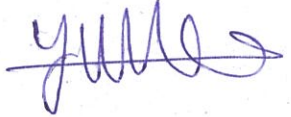
20/08/2019

(Tez Savunma Sınav Tarihi Yazılacak)

JÜRİ:

Danışman

Dr. Öğrt. Üyesi Yüksel ÇELİK

Üye

Prof. Dr. Kadir KINAR

Üye

Prof. Dr. Veli KAYHAN

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 16/09/2019 tarih ve 38 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

16/09/2019
Doç. Dr. Kenan GÜLLÜ
Enstitü Müdürü
Doç. Dr. Kenan GÜLLÜ
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Âlemlerin rabbi olan Allah'a (c.c.) hamd, Peygamber efendimiz Hz. Muhammed'e (s.a.v.) ve onun âl ve ashâbının üzerine salât ve selâm olsun.

İslam tarihi içinde ve özellikle de Arap dili ve belagati sahasında Cahiliye döneminin ayrı bir önemi vardır. Bu dönem hem dînî açıdan İslam'ın doğuş sürecini anlama hem de edebî açıdan Arap şiirinin ahlâkî temellerini kavrama, bu döneme ait şiirlerin ruh dünyasını anlama bakımından büyük önem arz etmektedir. Zira Cahiliye dönemi söz konusu olduğunda o dönemde Arap yarımadasında özellikle de Mekke ve civarında yaşayan müşrik Araplardan ve onların olumsuz yaşam tarzlarından ve bozuk inanç sistemlerinden bahsedilmektedir. Ancak dünya ve İslam tarihinde önemli bir yere sahip olan bir milleti bütünüyle olumsuzluğa –bir dönem için de olsa- mahkum etmek doğru olmasa gerek. Gerek dînî gerekse edebî ve sanatsal açıdan yapılan değerlendirmeler aşağı yukarı bu olumsuzluklar üzerine bina edilmektedir. Hatta o dönem şiirinden bahsederken bile İmruu'l-Kays'ın müstehcen şiirleri ve uygunsuz hayat tarzı göz önüne getirilmektedir. Olaya bu açıdan yaklaşıldığında karşımıza çıkan tablo da hoş bir manzara arz etmemektedir. Oysa Cahiliye döneminde dahi Mekke ve civarında yaşayan Arapların birçok insanî faziletin mümessili oldukları görülebilir. Bu özelliklerinin de Cahiliye dönemi şiirinin mısraları arasında var olduğu ve nesirde de güçlü bir alt yapı teşkil ettiği rahatlıkla söylenebilir.

Biz de bu çalışmamızda Cahiliye dönemi şiirinde ve nesrinde yer alan ahlâk kültürünü araştırdık. Bu çerçevede çalışmamızı iki bölüm hâlinde düzenledik. Birinci bölümde Cahiliye dönemi şiirindeki ahlâkî yapıyı ele alıp, baskın olan özellikleri belirledik ve bunlara dönemin şairlerinden örnekler verdik. İkinci bölümde de Cahiliye dönemi nesrinin özelliklerini ve ahlâkî unsurlarını ele aldık ve bunlara Kuss b. Sâ'ide ve Eksem b. Sayfi'nin hutbelerinden, vecizelerinden ve onlar hakkında söylenen sözlerden örnekler verdik.

Araştırmamızda Cahiliye dönemi ahlâk kültürünün şiir ve nesirdeki güçlü tesirini ortaya koymayı amaçladık. Cahiliye dönemi şiir ve nesrini inceleyen çalışmalar genellikle bunlara edebî değer ve zevk açısından yaklaşp bunların Arap dili ve belagati açısından

değerlendirmesini yapmışlardır. Biz ise şiir ve nesri ahlâk kültürü açısından inceleyerek özgün bir çalışma yapmayı hedefledik.

Böylece Cahiliye dönemi şiir ve nesrini anlamada dönemin ahlâkî yapısının bilmenin önemli olduğunu vurguladık ve o dönem edebî ürünlerinin daha doğru bir şekilde değerlendirilmesi için yol gösterici bir veri olmasını amaç edindik.

Bu çalışmamızda; konunun tespiti ve kaynaklara ulaşmada tecrübesiyle bize yardımcı olan değerli danışman hocam Dr. Öğretim Üyesi Yüksel ÇELİK'e, değerli katkılarından dolayı Prof. Dr. Halim ÖZNURHAN'a, Arap Dili ve Belagati Doktora öğrencisi manevi ağabeyim Ekrem ÇELİK'e ve her zaman yanımda olan ve manevî desteğini esirgemeyen eşim Rama'ya teşekkür ediyorum.

Bu araştırmamızın Arap Dili ve Belagati alanına mütevazî de olsa bir katkı sağlamasını ümit ederim. Başarı Allah'tandır.

Tarık NEFİS
Kayseri 2019

CAHİLİYE DÖNEMİ ŞİİRİNDE VE NESRİNDE AHLÂK KÜLTÜRÜ

Tarık NEFİS

Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi, Eylül 2019
Danışman: Dr. Öğretim Üyesi Yüksel ÇELİK

ÖZET

Cahiliye dönemi edebî çevresi belagat açısından önem arz etmektedir. Bu dönemde Arap şiirinin ve nesrinin sözlü ifade gücüne sahip olduğu bilinmektedir. Öyle ki kabileler arası üstünlük mücadelesinde temel dayanaklardan biri de şiir ve hitabetti. Bu güçlü edebî yapı incelenirken de daha çok bu yapı edebî zevk açısından incelenmiştir. Oysa Cahiliye dönemi şiiri ve nesri birtakım ahlâkî temellere de dayanmakta idi. Bu ahlâkî kültür yapısı bilinmeden o dönemin şiirini ve nesrini tam manasıyla değerlendirmek zordur.

Biz de bu çalışmamızda Cahiliye dönemi şiiri ve nesrinin ahlâkî kültür yapısını ele aldık. O dönemde özellikle kabileler arasında üstünlük vasıfları sayılan bu ahlâkî kültür doğal olarak şiir ve nesre de tesir etmiştir. Araştırmamızda bu ahlâkî kültür unsurlarından en bariz olanlarını tespit ettik, bunların şiirdeki etkilerini ele aldık ve bunlarla ilgili örneklerle tespitimizi güçlendirmeye çalıştık. Aynı şekilde nesir türündeki ahlâkî kültür unsurlarını tespit edip örneklerle inceledik. Ahlâk kültürünün edebî ürünlere tesirinin tespit edilmesinin şiiri ve nesri anlamada çok önemli olduğunu vurgulamaya çalıştık. Böylece edebî ürünlerin değerlendirilmesinde ahlâk kültürünün de önemli bir ölçüt olduğunu ortaya koymaya çalıştık.

Anahtar kelimeler: Ahlâk, kültür, şiir, nesir, cahiliye, hitabet

ETHICS CULTURE IN THE POETRY AND PROSE

Tarık NEFİS

Erciyes University, Institute For Social Sciences
M.Sc. Thesis, September 2019
Supervisor: Dr. Yüksel ÇELİK

ABSTRACT

The literary environment of the period of ignorance is important for eloquence. It is known that Arabic poetry and prose had the power of verbal expression in this period. So much so that one of the main pillars in the struggle for superiority among the tribes was poetry and addressing. While this powerful literary structure was examined, it was mostly examined in terms of literary pleasure. However, the poetry and prose of the Jahiliyya period were based on a few moral foundations. It is difficult to fully evaluate the poetry and prose of that period without knowing this moral cultural structure.

In this study, we have examined the moral culture structure of poetry and prose in the period of Jahiliyya. This moral culture, which was regarded as superiority among the tribes at that time, naturally affected poetry and prose. In our study, we identified the most obvious of these moral cultural elements, we discussed their effects on poetry and tried to strengthen our determination with examples about them. In the same way, we identified and examined the moral culture elements of prose type with examples. We tried to emphasize that determining the influence of moral culture on literary products is very important in understanding poetry and prose. Thus, we tried to reveal that moral culture is an important criterion in the evaluation of literary products.

The key words: ethics, culture, poetry, prose, ignorance, oratory

İÇİNDEKİLER

CAHİLİYE DÖNEMİ ŞİİRİNDE VE NESRİNDE AHLÂK KÜLTÜRÜ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	i
TEZ İNTİHAL FORMU	ii
YÖNERGEYE UYGUNLUK	iii
KABUL ONAY VE KABUL	iv
ÖNSÖZ/	v
ÖZET	vii
ABSTRACT	viii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR	xi
TRANSKRİPSİYON ALFABESİ	xii
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM	9
1. Cahiliye şiirinde ahlâk kültürü	9
1.1.Cesaret	10
1.2. Fakirlere Yardım Etmek	10
1.3. Sabır.....	12
1.4. Yenilgiyi Kabul Etmek.....	13
1.5. İzzet-i Nefis Sahibi Olmak	13
1.6. Özür Dilemek	14
1.7. Açlığa Sabretmek	14
1.8. Ahde Vefâ.....	16
1.9. Cömertlik.....	17
1.10. Akrabalık İlişkilerini Sürdürmek.....	19
1.11. Zilleti Kabul Etmemek	20
1.12. Kadınlarda Vakar ve İffet.....	21
1.13. Erkeklerde Harama Bakmamak.....	22
1.14. Kanaat.....	23

1.15. Hikmetli Söz.....	25
2. BÖLÜM.....	27
2. NESİR.....	27
2.1. Sözlükte Nesir.....	27
2.2. Terim Olarak Nesir.....	28
2.3. Sanatsal Nesrin Doğuşu.....	29
2.3.1. Hitabet.....	31
2.3.2. Kıssa.....	35
2.3.3. Hikem ve Emsal.....	37
2.3.4. Tavsiyeler (Vesâyâ) Öğütler.....	39
2.3.5. Kahinlerin Secili Nesri.....	42
2.4. KUSS B. SÂ'İDE EL-İYADİ.....	44
2.4.1. Nesebi ve Yetişmesi.....	44
2.4.2. Meşhur Hutbesi.....	46
2.4.3. Öncü Olduğu Konular.....	47
2.5. EKSEM B. şAYFİ.....	48
2.5.1. Nesebi ve Yetişmesi.....	48
2.5.2. Eksem'in Hz. Peygamber'e Gidişi.....	50
2.5.3. Hikmetli Sözlere.....	51
2.5.4. Darb-ı Meselleri.....	53
2.5.5. Hutbeleri.....	54
2.5.5.1. Eksem'in Kıssa Karşısında Okuduğu Hutbe.....	55
2.5.6. Eksem'in Amr b. Hind'e Taziyesi.....	56
SONUÇ.....	58
KAYNAKÇA.....	60
ÖZ GEÇMİş.....	65

KISALTMALAR

b.	: İbn (bin)
Bkz.	: Bakınız
by.	: Basım yeri yok
c.c.	: Celle celaluhu
DİA	: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
Not.	: Notlandırılan
Nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm tarihi
s.a.v.	: Sallallahu aleyhi ve selem
T D V	: Türkiye Diyanet Vakfı
Thk.	: Tahkik
ts.	: Tarihsiz
v.b.	: Ve benzeri
v.d.	: Ve diğerleri
vs.	: Vesaire
Yay.	: Yayın

TRANSKRİPSİYON ALFABESİ

Bu çalışmada İsnad atıf sisteminde yer şu transkripsiyon alfabesi kullanılmıştır.

Arap Alfabeti	ء	ث	ج	ح	خ	ذ	ش	ص	ض	ض	ط	ظ	ع	غ	ق
Büyük Harf	’	S	C	H	H	Z	Ş	Ş	Z	D	T	Z	‘	G	K
Küçük Harf	’	s	c	h	h	z	ş	ş	z	d	t	z	‘	g	k
İngilizce	’	th	j	h	kh	dh	sh	ş	d	d	t	z	‘	gh	q

Arap Alfabeti	ال	َ	ُ	ِ	ای	و	ي	و
Türkçe	el-	e/a	u/ü	ı/i	â/ ā	û/ū	î/ī	v/v
İngilizce	al-	a	u	i	ā	ū	ī	w/w

GİRİŞ

Cahiliye kavramı, Arap dili ve edebiyatı açısından en önemli devirlerden birini ifade etmektedir. Dille ilgili sözlüklere başvurduğumuz zaman (جهل) maddesinin ilme aykırı olan bilgisizlik anlamına geldiğini görürüz. Bu manada örnek olarak *وقد جهل فلان جهلاً* *Filan öyle bir cahillik gösterdi ki...* denilir. Ayrıca bu kökten gelen şu kelimeler de vardır:

تجاهل : Cahil değilken kendisini cahil göstermek.

استجهله : Birisini câhil saymak ve hafife almak.

المجهلة: Cehalete götüren iş.

المجهل : Herhangi bir alametin, işaretin bulunmadığı sahra, çöl.¹

Mu‘cemu’l-vasîf’ te ise *جهلت القدر جهلاً* *Miktarını hiç bilemedim.* (Bir şey çok kaynayınca) denir.

جاهله : Bilmezlikten gelmek , *جهل على غيره جهالة و جهلاً* gelmek²

Kur’ân-ı Kerîm’de de birçok âyette bu kelime geçmektedir:

قَالُوا أَتَتَّخِذُنَا هُزُوراً قَالَ أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ

"Bizi alaya mı alıyorsun? dediklerinde de: Cahillerden olmaktan Allah'a sığınırım; demişti " (el-Bakara, 2/ 67)

¹ Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, es-Sıhâh tâcu'l-luğa ve şıhaḥu'l-'Arabiyye, (Beyrut:Dâru'l-İlmi lilmelâyîn, 1987), "chl" md., 6: 2378.

² İbrahim Mustafa, Ahmet ez-Zeyyat, Hâmid 'Abdulkâdir, Mu‘cemu’l-vasîf, (Kâhire: Mecma‘u'l-luğati'l-'Arabiyye, 2004), "chl" md., 1: 144.

Bu delillerden hareketle “câhiliyyet” Arapların İslam’dan önce içinde buldukları bilgisizlik ve sapıklık hâlidir.

المجهلة de insanı cehalete götüren şeydir. Hadîs-i şerifte şöyle geçmiştir:

الولد مبخلة مجبنة مجهلة³

Erkek evlat cimrilik, korkaklık, cahillik sebebidir.

Şevkî Dayf ise Câhiliye kelimesinin “chl” kökünden türemediğini söylemiştir. Buna göre “Câhiliye, bilgili olmanın zıttı olan cehl kökünden gelmemektedir ve onun zıttı değildir. Bu kelime saçmalık, öfke, düşüncesizlik anlamlarına gelen cehl kökünden türemiştir. Bu kelime Allah’a itaat anlamına gelen İslam kelimesinin karşıtıdır.”⁴ demektedir.

Bazen de ilmin zıttı değil hilm/ yumuşak huylu olmanın karşıtı olan cehl manasına kullanılmıştır.

‘Amr b. Külsüm’ün (öl. 584) muallakasında şöyle geçmektedir:

ألا لا يجهلن أحد علينا فنجهل فوق جهل الجاهلينا⁵

“Bize kimse asla zorbalık edemez yoksa biz daha fazla zorbalık ederiz.”

Görüldüğü gibi kelime bu beytte zulm, zorbalık manaları taşımaktadır. Bu manada âyet-i kerimelerde ve hadislerde de gelmiştir. Yani hamiyet, aptallık, zulüm manalarında kullanılmıştır. Örnek:

“قَالُوا اتَّخَذْنَا هُزُؤًا قَالِ أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ”

Onlar da, “Sen bizimle eğleniyor musun?” demişlerdi. Mûsâ, “Kendini bilmez cahillerden olmaktan Allah’a sığınırım” demişti. (el-Bakara,2/67)

“خَذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ”

Kolaylığı seç, iyi olanı emret, cahillere aldırma! (el-A‘raf, 7/199)

³ Ahmed b. Hanbel, Müsned, 1: 186.

⁴ Şevkî Dayf, Târihu’l-edebi’l-‘Arabîyyi’l-‘aşri’l-câhilî, (Beirut: Dâru’l-me‘arif, 2005) , 39.

⁵ Ebu Zeyd el-Kuraşî, Cemheretu eş‘âri’l-‘Arab, (Kahire: Dâru nahđati Mısır,ts.), 87.

Hadis-i şeriflere örnekler:

Peygamberimiz annesine kötü davranan birine **إِنَّكَ امْرُؤٌ فَيْكٍ جَاهِلِيَّةٍ** ⁶ (Sen hala câhiliye izleri taşıyan birisin.) buyurmuştur.

Bize câhiliyyenin hakkı ihlal etmek ve bilgisizlik manasında cehl ve cahiliyye hâmiyeti demek olduğunu gösteren şey kibir, aptallık, ahmaklık, başıboşluk gibi anlamlar taşımasıdır.

Bu kelime İslam'dan önceki asır için kullanılmagelmıştır. Putperestlik, aşırı kavmî taraftarlık, Hanîf dininin yasakladığı şeyleri yapmak anlamlarında bir câhililye devri kastedilmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de ise bu tabir şu şekillerde geçmektedir:

“أَفَحُكْمَ الْجَاهِلِيَّةِ يَبْغُونَ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ حُكْمًا لِّقَوْمٍ يُوقِنُونَ”

Yoksa onlar (İslâm öncesi) cahiliye idaresini mi arıyorlar? İyi anlayan bir topluma göre, hükümlerini Allah'tan daha güzel kim vardır? (el-Mâide, 5/50)

Bu âyetin tefsirinde de “cahiliye” kavramı şu şekilde işlenmiştir: “ Her türlü şerri yasaklayan her türlü hayrı kapsayan Allah'ın muhkem hükümlerinden çıkana karşı Allah'ı inkâr ediyorlardı. Allah'ın şeriatına dayanmayan adamların koyduğu tabirlere, hevalarına ve batıl görüşlere yöneliyorlardı. Aynen **cahiliye** ehli gibi bütün sapıklıkları, hevalarının hükümlerini, adet ve göreneklerini takip ediyorlardı.”⁷

Bu âyetin tefsiri Seyyid Kutup'un *Fî zilâli'l-Kur'an* tefsirinde ise şu şekildedir:

“Cahiliye, zaman içinde yer alan bir devrin adı değildir. Ancak dün ve bugün var olan, yarın da var olacak bir zihniyetin adıdır. Bu, İslam'ın karşısında olan bir sıfattır. Cahiliye ehlinin yaptığı bütün sapıklıklarıyla, hevalarının hükümleriyle, adet ve gelenekleriyle Allah'tan başkasına ibadet etmenin adıdır.”⁸

Cahiliyenin anlamı bu ayette belirgin bir biçimde ortaya konuluyor. Cahiliye -Allah'ın belirttiği, Kur'an'da ifade edildiği üzere- insanların insanlar için hüküm belirlemesi, insanın insana köle kılınması, Allah'a kulluğun bırakılması, Allah'ın ilahlığının

⁶ Buhârî, 1:15.

⁷ İbn Kesîr, Tefsîru İbni Keşîr, (Dâru't-tayyibe, 1999), 3: 131.

reddedilmesi ve de buna karşılık, kimi insanların ilah kabul edilmesi ve -Allah'a değil- onlara tapılmasıdır.

Olaya bu ayetin ışığında baktığımızda, cahiliyenin tarihsel bir süreçten ibaret olmadığını görüyoruz. Cahiliye, bir olgudur. Geçmişte yaşanmış olan bu olguyla, bugün de yarın da yine karşılaşılacaktır. Cahiliyenin niteliği, İslâmla çelişme, İslâm'a karşı değildir.⁹

Cahiliye döneminde ahlak mefhumu da dikkate alınması gereken bir olgudur. Arap dilinde “ahlak” Tabiat ve seciye yani huy anlamlarına gelir.¹⁰ Fîrûzâbâdî ise ahlak için “Seciye, karakter, iyilik ve din” tanımını yapmıştır.¹¹ İbn Manzur ise “Ahlak, mizaç, huy” ifadelerini kullanmıştır ve **وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ** âyetini örnek vermiştir.¹²

Kur'an-ı Kerim'e baktığımızda “ahlak” lafzının konulduğu mananın dışında kullanılmadığını görürüz. “Huluḳ” (ahlak) kelimesi Kur'an-ı Kerim'de iki yerde gelmiştir:

Hûd kavminin diliyle **إِنَّ هَذَا إِلَّا خُلُقُ الْأَوَّلِينَ** (eş-Şu'e'râ, 42/137)

Bu öncekilerin geleneklerinden başka bir şey değildir.

Yani bu davet ettikleri şey öncekilerin adeti olarak bize gelmiştir veya bizden önce gelen babalarımızın dinidir ve öncekilerin ahlakıdır. Bu da İbn 'Abbas ve Ḳatâde'den, Ferrâ'dan, Muhammed b. Yezid'den rivâyet edilmiştir.

Diğer bir örnek de Rabbimizin Muhammed'i (a.s.) muhatap olarak yaptığı hitaptır:

وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ (el-Kalem, 68/4)

Şüphesiz sen yüce bir ahlak üzeresin.

Tâberî bu konuda şöyle demiştir: “Allah, nebisi Muhammed'e (s.a.v.) sen yüce bir edep üzeresin. Bu da Allah'ın onu edeplendirdiği Kur'an edebidir, İslam ve hükümleridir.

⁸ Seyyid Kutup, Fî zilâli'l-Kur'an, (Kahire: Dâru's-şurûk, 2001), 2: 904.

⁹ Vahdettin İnce, Salih Uçan, Fî Zilâli'l-Kur'an tercümesi, (İstanbul: Uçan Yayınları,2016), 2: 50.

¹⁰ İbn Fâris, Mu'cemu'l-meḳâyisi'l-luḡa, (Şam: Dâru'l-fikr,1979), 329.

¹¹ Fîrûzâbâdî, el-Ḳâmûsu'l-muḥîṭ, (Beyrut: Müessesetu'r-risâle,2005), 793.

¹² İbn Manzur, Lisânu'l-'Arab, (Bulak Matbaası, 1882), 10:86-87.

Ehl-i te'vile göre, İbn Abbas'tan, Mücâhid'den, İbn Zeyd'den, Daḥḥâk'tan rivayet edildiğine göre **خلق عظيم** ifadesi yüce din İslam, demektir.¹³

Sünnette de bu tabir bu anlamda çok gelmiştir. Örnek:

البر حسن الخلق¹⁴

İyilik güzel ahlaktır.

Terim anlam olarak ise ahlak kelimesi iki yönden kullanılmaktadır. Birincisi genel anlam ikincisi özel anlamdadır. Genel olanı Gazâlî'nin tarifinde geçen “Nefiste derinlemesine bulunan bir meleke. Onunla fiiller kolaylıkla hasıl olur, herhangi bir düşünceye veya terbiyeye ihtiyaç duymadan kolaylıkla oluşur.”¹⁵

Ahlak insanda yerleşik, derin, kalıcı bir özelliktir. Bu özellik insanda birden ortaya çıkmaz, fırsat buldukça tekrar eden ve sahibi için adet hâline gelmiş özelliklerdir. Şayet birden ortaya çıkan bir özellik olsaydı buna “ahlak” demek uygun olmazdı. Bir iki defa malını hibe eden biri için cömert tabiri kullanılmaz. Meydana gelmesinde bir zorluk olmaması lazımdır. Bu kendiliğinden tereddütsüz bir şekilde olur. Bununla fiilin iradesiz olduğu kastedilmiyor, bununla fiilin kendiliğinden ortaya çıkması kastedilmektedir.¹⁶

Şunu unutmamak lazım ki insanda yerleşmiş olan sıfatların hepsi ahlak değildir. Bunlar içinde ahlakla alakası olmayan içgüdü gibi şeyler vardır. Ahlakı bu gibi özelliklerden ayıran şey onun davranışta ortaya çıkan eserinin övgüye veya yergiye muhatap olmasıdır. Bununla ahlak, insanın fitrî gereksinimlerinden ortaya çıkan isteklerden yani içgüdüden ayrılır. Ancak normal bir içgüdünün davranışlarda etkisi vardır. Ancak bu, insanı övmeye veya yermeye götüren bir şey değildir.¹⁷

Ahlakın kaynağı insanın davranışları ve bununla birlikte bazen fayda ve zarar çelişkisidir. Bu durumda insan amaçlarına ve hedeflerine yönelmek için davranışlarını düzenler.

¹³ Tâberî, Tefsiru Tâberî, 29/ 24-25.

¹⁴ Sahihu Muslim, no: 4633

¹⁵ Ebu Hamid el-Gazzâlî, İhyâu ‘ulumi’ d-dîn, (Beyrut: Daru’l-ma‘rife,th.), 3:47.

¹⁶ Muhammed Ayderûs, el-Buḥûs, Kişisel sitesi. (Erişim: 25.07.2015/ 09:36)

¹⁷ Abdurrahman Habneke el-Meydânî, Âhlâku’l-islâmiyye ve üsesuha, (Şam: Daru’l-kalem,2005), 1: 10-11.

Ahlakın işlevi de öncelikle bu hedefleri benimsemektir. Sonra da kişinin maslahat ve istekler arasında seçim yapabilmesini sağlayan değerleri belirlemektir.

Cahiliye dönemindeki “kültür” kavramı da tezimiz açısından önemli bir başlıktır. Kültür Arapça’da **ثقافة** kelimesiyle karşılanır ve **ثقف** kökünden gelmektedir. Bu kelime iptal etmek, anlamak, zeki olma, öğrenme hızı, idrak, işleri kontrol etme gücü anlamlarına gelir.

ثقافة الرجل ثقاف denilir yani *adam öyle mahir oldu ki وثقفت الشيء ve ustaca yaptı*¹⁸

Mu‘cemu’l-vasîf’ te ise kültür kelimesi (skf) “Mahir olunmak talep edilen İlim, bilgi, sanatlar...” şeklinde tarif edilmiştir.¹⁹

Felsefe sözlüğünde ise “Zihnin istişare ettiği ve zevki süsleyen her şeydir. Bir memleketin fert ve toplum olarak eleştiri ve hikmet bakımından gelişmesi bilgiyi, inançları, sanatı, edebiyatı ve toplum içinde ferdin payı olan bütün değerleri içine alır.”²⁰ Denilmiştir.

Kültür genel anlamıyla “Bir mahir, usta ve bilgili bir kişinin zevk, eleştirel düşünce, doğru karar verme özelliklerine sahip olması ya da bu özellikleri kazanmasını sağlayan eğitimidir.”²¹

Bilinmektedir ki İslam’dan önceki Arap yaşantısı yalnızca kan ve intikam duygusundan ibaret değildi. Asabiyyet ruhu da yaygındı. Bu duygu onları intikam almaya itiyordu. Hakkı kuvvetle elde etmeye itiyordu. Düşmanlık ve zulüm muhalefetine yönlendiriyordu. Önemli gördükleri hedeflere ulaşmak için cesareti öne çıkarıyorlardı.²²

Kabilecilik içte ve dışta anarşizm demek değildir. Çünkü kabile mensupları tam bir dayanışma içindeydi. Diğer kabilelere karşı kendi kabilelerine bağlı idiler. Geride bize hikmetler içeren şiir eserleri bırakmışlardır. Ahlakî öğütler içeren ve fitrî karakteristik düşünce içeren öğütler...Murûet (mertlik) kelimesi bu meselleri ifade etmektedir.²³

¹⁸ İbn Manzur, Lisânu’l-‘Arab, (Bulak Matbaası, 1882), “skf” md., 10: 326.

¹⁹ İbrahim Mustafa, Ahmet ez-Zeyyat, Hâmid ‘Abdulkâdir, Mu‘cemu’l-vasîf, 1:98.

²⁰ Cemîl Salîbiya, el-Mu‘cemu’l-felsefî, (Beyrut: Mektebetu’l-medrese, 1989),1:378

²¹ Cemîl Salîbiya, el-Mu‘cemu’l-felsefî ,1:378.

²² Saîd Mansur, *el-Kıyemu’l-hulkiyye fi’l-‘hitâbeti’l-‘Arabiyye*, (Kahire: el-Hey’etu’l-Mısriyyeti’l-‘âmmeli’l-kitâb,1979): .33.

²³ Muhammed Yusuf Musa, *Felsefetu’l-ahlak fi’l-islam*, s.9.

Câhiliye mesellerini muruet (mertlik) kelimesi temsil etmektedir. Bu kelime tam manasıyla erkeklik olarak açıklanmaktadır. Yumuşak huylu olmak, sabır, kudreti iken affetmek, zayıfları kollamak, aman dileyene yardım etmek, komşuya yardım...mertliğin göstergeleriydi. Bunlar bir adamda bulunduğu o adam oldun bir insan olarak görülürdü. Kavmi içinde büyük bir yeri vardı. Cahiliye’ de mertlik İslam’daki din gibi algılanıyordu.

Mertlik, açıkça yapmaktan çekinirken bir işi gizli yapmamaktır.²⁴ Bu da cesur olgun insanın ahlakının en uç noktasıdır. Bu da Cahiliye dönemi faziletlerinden İslam’ın ikrar ettiği şeydir. Mertlik dini denmesi bu yüzdendir. Din ancak mertliktir, gibi bir anlayış o dönemde kabul görmüştür.²⁵

Kesin olan bir şey var ki o da Araplar’da dinî hayat ancak din adamlarının verdikleri fetvalar, onların bir konudaki görüşleri, mertlik, akıl ve ilimdi.²⁶ Araplar bir şeyi örf ve adetleriyle belirliyorlardı. Örf Araplarda nefislerinde yerleşmiş ve zihinlerinde yaygınlaşmış olan şeydir. Bu da dini bir hüküm gibi algılanmıştır. Kimse bu hükümlere karşı çıkamazdı. Bir kabilenin örfü onun dini demektir. Helal ve haramı örf belirliyordu. Mubah, haram v.b, kabilenin ileri gelenleri, hakimler ve liderlerden oluşan adamların hükümleriydi. Kabilede hakk ve din işlerinde fetva vermek ve hüküm koymanın kaynağı bunlardı. Bunlar kabilenin yapısına uygun olacak şekilde idi. Bu, onların akıllarına uygundu ve onların muhitinden kaynaklanıyordu. Kabilenin itaat ettiği bir din haline geliyordu. Çünkü bu durum hepsine uygundu ve bunlara karşı çıkmak açık bir zarar demektir. Bu da hukukî bir hüküm demektir.²⁷

Bu sebeple Araplar bu adetlere tutunmuştur. Çünkü bu onlar için kanun demektir. Örf ve adetin, değerlerin ve prensiplerin gerektirdiği bir şeydir bu. Bu anlayış yani belli kanunların olması İslam’ın ruhuna uygundu ve İslam’dan önce İslam’daki fıkıh ve kanun gibi sayılan kanunların ve sünnetlerin varlığını göstermektedir. Fark ise İslam’daki fıkıh ve kanunlar vahye, emir ve nehiylere dayanıyordu. Cahiliye dönemi

²⁴ Lisânu’l-‘Arab, 1:149.

²⁵ Cevad Ali, el-Mufaşşal fî târihi’l-‘Arab kıble’l-İslam, (Beyrut: Daru’s-sâkı,2001), 4:574.

²⁶ Cevad Ali, el-Mufaşşal fî târihi’l-‘Arab kıble’l-İslam, 6: 219-220.

²⁷ Cevad Ali, el-Mufaşşal fî târihi’l-‘Arab kıble’l-İslam ,6:225.

kanunları ise onların durumlarından ve ilişki halinde oldukları yabancı milletlerin etkilerinden kaynaklanıyordu.²⁸

Bu geleneksel yapı İbrahim'in ve Mesîhilerin ve Yahudilerin dinlerinin yansımasıydı. Bu dinî yapı Cahiliye dönemi Araplarında önemli bir yere sahipti. Bu değerlerin çoğu Araplar'da iyice yerleşmişti. Her ne kadar çoğu bozulmuş olsa da...²⁹ Bu Arapların sağlam ahlakî yapılarına dayanıyordu. Özellikle de Hanif dinî gibi semavî bir dine dayanan yönleri vardı.³⁰

Ahlak kültürü bu manada toplumsal istikrara katkıda bulunmaktadır. Ahlak kültürü zayıflarsa huzursuzluklar ve problemler baş gösterir ve değerler, yerel kültür hakkında şüphe ortaya çıkar. Böylece toplumsal varlık muhalefetle karşılaşır. Hâkim olan ahlakî kanunlara rağmen böyle olur. Bunlar meydana geldiğinde de değerlerin tesiri ve toplumsal kontrol çok zayıflar. Böylece kişileri kontrol etmek zorlaşır.

²⁸ Sa'îd Mansur, el-Şıyemu'l-hulkıyye fî hitâbeti'l-'Arabiyye, 34.

²⁹ Câbir Şamhıyye, el-Medhal ile'l-şıyemi'l-aşlâkıyye, s.27.

³⁰ El-Şıyemu'l-hulkıyye fî hitâbeti'l-'Arabiyye,s.34-35.

1. BÖLÜM

1. Cahiliye şiirinde ahlâk kültürü

Cahiliye dönemi şiirinden bahsedildiğinde; arsızlık, gazel (güzel kadınlarla yapılan sohbet), ahlâktan uzak yaşantı, övülen adetlerden uzaklık akla gelmektedir. Oysa realite bunun böyle olmadığını göstermekte ve bizi ahlâk kültürünün varlığını kabule sevk etmektedir. Zira Araplarda değerli, güçlü bir ahlâk mevcuttu. Bu Araplar da bu değerleri kutsal sayan bir toplumun gölgesindeki prensiplere ve değerlere inanan ve bunlara yapışan Araplar idi. Çünkü bir toplumda ahlâkî bir sistem yoksa doğal olarak bir ahlâk kuralından da bahsedilemez. İşte Araplar da bu ahlâkla donatılmış ve bu ahlâkî yapı örf ve adetlerde kendini göstermiştir. Birisi bu örf ve adetlere muhalefet ettiğinde kanunun dışına çıkmış sayılırdı. Örnek olarak Tarafe b. el-‘Abd içki konusunda aşırı gidince kabilesi onu kabileden kovma kararı almıştır. Çünkü o örfün ve haya sınırlarının dışına çıkmıştır. Bu da onun şu sözünün örneğinde olduğu gibi acı bir şekilde geçmektedir:

وما زال تَشْرَابِي الخُمُورَ، وَلَدَّتِي
وَبَيْعِي وَإِنْفَاقِي طَرِيفِي وَمُتَلَدِي

إِلَى أَنْ تَحَامَتَنِي الْعَشِيرَةُ كُلُّهَا
وَأَفْرَدْتُ إِفْرَادَ الْبَعِيرِ الْمُعَبَّدِ³¹

“Şarapları içmem, zevkim, israfım, infakım, haz almam devam ettikçe aşiret beni dışlayacak ta ki tek başına dolanan bir deve gibi tek kalacağım.”

³¹ Tarafe b el-‘Abd, Dîvânu Tarafe b. el-‘Abd, (Beirut: el-Mektebetu’s-Sekâfe, 2002), 31.

1.1.Cesaret

Arapların güvendiği bazı değerlere dikkat ettiğimizde ahlâk kültürü apaçık kendini göstermektedir. Zira yaradılıştan gelen bir değer olan ve Arabın sıkı sıkıya bağlı olduğu cesaret önemli hedeflere ulaşmak için tutunulan bir değerdir. Özellikle kendini savunma, kabilesini ve hakkını koruma gibi...Onun nazarında hak; kudret ve güç demektir ve güçlü olan da haklı olandır. Çünkü güçlü olan hakkını zorla alabilir. Onlara göre; hakkı elde etmek ve onu gasp edenlerin elinden almanın sebeplerinden en önemlisidir. Sonra da asabiyettir. Asabiyet de hakkı savunmada diğer önemli bir faktördür. Hakkı elde etmede ve kanun demek olan örfün dışına çıkanı cezalandırmada asabiyetin önemli bir yeri vardır.³²

Arap, karanlık çöllerin koynunda büyük tehlikeler içinde yaşamış ve kendini savunma sorumluluğu gelişmiştir. Züheyr b. Ebî Sülma (ö. 609) bununla ilgili olarak şöyle diyor:

وَمَنْ لَمْ يَدُدْ عَن حَوْضِهِ بِسِلَاحِهِ

يُهَدَّمُ وَمَنْ لَا يَظْلِمُ النَّاسَ يُظْلَمُ³³

“Kim ki vatanını silahıyla korumazsa, yıkılır gider. İnsanlara zulmetmeyen de zulme uğrar.”

1.2. Fakirlere Yardım Etmek

Cömert insan için, fakirlere yardım etmek amacıyla ölüm denizlerine dalmak ve tehlikelere atılmak gerekli bir şeydi. Araplarda fakire yardım en önemli meziyetlerden biriydi. Kabilelerin birbirlerine karşı övünme vesilelerinden bir de fakirlere yardım etmektir. ‘Urve b. Verd (ö.596) kendisinin savaşta ölmesinden korkan eşine hitaben şöyle demiştir:

ذَرِينِي أَطَوَّفُ فِي الْبِلَادِ لَعْنِي

أُحَلِّيكِ أَوْ أَعْنِيكَ عَن سُوءِ مُحَضَّرِي

³² Cevâd Ali, el-Mufaşşal fi târihi'l-‘Arab қаble'l-İslâm, (Beyrut: Daru's-Sâkî, 2001): 474.

³³ Züheyr b. Ebî Sülma, Dîvânu Züheyr b. Ebî Sülma, (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1988): 88.

فَإِنْ فَازَ سَهْمُ الْمَنِيَةِ لَمْ أَكُنْ

جَزُوعًا، وَهَلْ عَنِ ذَاكَ مِنْ مَتَأَخَّرِ

وإن فاز سهمي كفكم عن مقاعد

لكم خلف أذبار البيوت ومنظر³⁴

“Bırak beni belde belde gezeyim, ya ben seni bırakmış olurum ya da sen benim kötü manzaramdan kurtulmuş olursun.

Eğer ölüm oku isabet ederse korkmam, ölümü geciktirmek mümkün mü?

Benim okum kazanırsa evlerin ardında oturanlardan birini eksiltir.”

O, bu prensibe güvenmiş ve bunu gerekli görmüştür. Hatta bunun için ölümü dahi göze almıştır. Yüce hedeflere ulaşmak için canını ve kanını bu yolda feda etmek, kılıçla ölmenin üstünlüğü hakkında şöyle denmiştir:

إِنَّا لَنُرْخِصُ يَوْمَ الرَّوْعِ أَنْفُسَنَا

وَلَوْ نُسَامَ بِهَا فِي الْأَمْنِ أُغْلِبْنَا³⁵

“Biz kendimizi korku gününde ucuz görüyoruz, ama güvenli zamanlarda paha biçilmez görüyoruz.”

Araplar savaşarak ölmeyi iftihar vesilesi sayar, yatakta ölmeyi ise ayıplardı. Yatağında ölen bir için “Eceliyle öldü.” ifadesini kullanırlardı.Hatta bu sözü kullanan ilk kişi de Rasulullah’dı (s.a.v.).³⁶ Bu sebeple Araplar savaşın zorluklarına sabretmişlerdir. Bunun aksi davranışlar ise ayıp sayılmıştır.

³⁴ ‘Urve b. Verd, Dîvânu ‘Urve b. el-Verd Emîru’s-Şa‘âlik, (Beyrut: Daru’l-kütübi’l-ilmiyye, 1998): 67-68.

³⁵ İbn Kuteybe, ‘Uyûnu’l-aḥbâr,(Beyrut: Daru’l-kütübi’l-ilmiyye, 1997): 189.

³⁶ İbn ‘Abd Rabbih, el-‘Ikdu’l-ferîd, (Beyrut: Daru’l-kütübi’l-ilmiyye,1984), 1: 101.

1.3. Sabır

Sabır hakkındaki en güzel sözlerden biri Nehşel b. Harî b. Dammere'l-Nehşelî (ö. 45/665)

وَيَوْمَ كَأَنَّ الْمَصْطَلِينَ بِحَرِّهِ
وإن لم تكن نار قيام على جَمْرِ

صَبْرِنَا لَهُ حَتَّى يَبُوحَ وَإِنَّمَا
تُفْرَجُ أَيَّامَ الْكَرْبِهِةِ بِالصَّبْرِ³⁷

“Sıcaklığına yaslananlar gibi olduğumuz günde, ateş olmasa bile kömür üzerindeydik sanki.

Biz ona sabrettik ta ki çekip gitsin diye. Kötü günler ancak sabırla gider.”

Sabrın en izzetli olanı savaşlarda sabır göstermektir. Bununla ilgili olarak Ahzer b. Cüzî'nin şu beyitleri örnek verilebilir:

وَأَرْكَبُ الْكُرْهَ أَحْيَانًا وَأَحْمَدُهُ
وَرُبَّمَا نَالَ فِي الْكُرْهِ الْفَتَى الرَّعْبَا

لَا تَجْزَعَنَّ لِكُرْهِ أَنْتَ رَاكِبُهُ
وَأَجْسُرْ عَلَيْهِ وَلَا تُظْهِرْ لَهُ رُعْبَا³⁸

“Bazen hoşlanmadığım bir güçlüğe sarılırım ve ona şükrederim ve belki o zorluk sayesinde genç isteğine ulaşır.

Mukavemet gösterdiğin zorluktan korkma, cesaretli ol ona karşı korku gösterme.”

³⁷ İbn ‘Abd Rabbih, el-‘İkdu’l-ferîd, 1: 106-107

³⁸ Buhturî, Hamâsetu Buhturî, (Ebu Dabî: Ebu Dabî lissekâfeti ve’t-turâs, 2007): 40.

1.4. Yenilgiyi Kabul Etmek

Yenilgiyi kabul etmek de gerekli görülen bir ahlâkî davranıştır. Düşmanın güçlü ve cesur olduğunu itiraf etmek de aynı şekildedir. Bunun hakkında Züheyr b. el-Ĥâriş el-Kilâbî şöyle demiştir:

سَقَيْنَاهُمْ كَأْسًا سَقَوْنَا بِمِثْلِهَا

وَلَكِنَّهُمْ كَانُوا عَلَى الْمَوْتِ أَصْبِرًا³⁹

“Onlar gibi biz de onlara içirdik ama onlar ölüme karşı bizden daha sabırlıydılar.”

1.5. İzzet-i Nefis Sahibi Olmak

Bedevî Arap bu hayata alışmıştır ve izzet-i nefis onun tabiatında vardır. Savaşlara ve zamanın aksiliklerine sabretmiştir. O, açlığa ve zillete karşı çıkan hür ve cömert bir insandır. Bu yüzden bu karaktere tutunmuştur. Zorlukta sabredenleri övmüştür ve bununla iftihar etmiştir. Bu konuda Cemmâl el-‘Abdî şöyle demiştir:

لَا التَّائِبَاتُ لِهَذَا الدَّهْرِ تَقْطَعُنِي

وَالصَّبْرُ مَتِي عَلَى مَا نَابَنِي خُلُقُ

إِنَّ الْكَرِيمَ صَبُورٌ كَيْفَمَا انْصَرَفَتْ بِهِ

الصَّرُوفُ إِذَا مَا أَفْلَقَ الْفَرْقُ⁴⁰

“Zamanın kötülükleri beni engelleyemez çünkü başıma gelene sabır benim huyumdur.

Diyarı değişip dursa da cömert olan ne olursa olsun sabırlıdır”

Zamanın kötü halleri hakkında söylenen en güzel söz ‘Ubeyd b. el-Abras’ın (ö. 555 m. [?]) şu sözüdür:

³⁹ Merzûkî, Şerhu dîvânîl’l-hamâse, (Beyrut: Daru’l-kütübi’l-ilmiyye, 2003),1: 156.

⁴⁰ Buhturî, Ĥamâsetu Buhturî,128.

صَبَرَ النَّفْسَ عِنْدَ كُلِّ مُلِمٍّ
إِنَّ فِي الصَّبْرِ حِيلَةَ الْمُحْتَالِ

رُبَّمَا تَجَزَّعُ النَّفْسُ مِنَ الْأَمْرِ
رَ لَهٗ فُرْجَةٌ كَحَلِّ الْعَقَالِ⁴¹

“Her keder halinde nefsinin sabrettir. Sabırda hilekârın hilesi vardır. Belki düğümün çözülmesi gibi çözüm var olduğu hâlde bazıları hâdiselerden korkarlar.”

1.6. Özür Dilemek

Büyük bir musibet olduğunda ve zorluk anında özür dilemekte bir beis yoktur. Â‘şâ’nın ehli için söylediği şu mersiye de olduğu gibi:

فَإِنْ جَزَعْنَا فَمِثْلُ الْخَطْبِ أَجْرَعْنَا
وَإِنْ صَبَرْنَا فَإِنَّا مَعْشَرٌ صَبِيرٌ⁴²

“Korkarsak eğer büyük bir olay bizi korkutmuştur. Sabredersek de biz sabır topluluğuyuz.”

1.7. Açlığa Sabretmek

Arap, açlığa ve fakirliğe sabretmiştir. İffetini ona buna meylettirmiştir. Ona göre, ölüm zilletli hayattan daha şereflidir. ‘Antere b. Şeddâd bu ahlakı şöyle anlatmaktadır:

وَلَقَدْ أُبَيْتُ عَلَى الطَّوَى وَأَظْلُهُ
حَتَّى أَنَالَ بِهِ كَرِيمَ الْمَأْكَلِ⁴³

“Güzel bir yemek bulamazsam aç uyur öylece kalırım.”

⁴¹ ‘Ubeyd b. el-Abras, Dîvânu ‘Ubeyd b. el-Abras, (Beyrut: Daru’l-kitâbi’l-‘Arabî,1994): 128. ; Usâme b. Munkız, Lübabu’l-âdâb, (by. Mektebetu’s-sunne,1987): 299.

⁴² Buhturî, Hamâsetu Buhturî,131.

⁴³ ‘Antere b. Şeddâd, Dîvânu ‘Antere b. Şeddâd, (Beyrut: Daru’l-ma‘rife, 2007): 88.

İffette, aşağılıklardan yüce olmada, açlığa sabretmekte dilenci şâirler örnek verilmiştir. Açlığın resmini Ebu Hîrâş el-Huzelî şöyle çiziyor:

وَإِنِّي لِأُتَوِي الْجُوعَ حَتَّى يَمْلَأَنِي

فَيَذْهَبَ لَمْ يَدْنَسْ ثِيَابِي وَلَا جُرْمِي

وَاعْتَبِقُ الْمَاءَ الْقَرَّاحَ فَاَنْتَهِي

إِذَا الزَّادُ أَمْسَى لِلْمَزَلْجِ ذَا طَعْمِ

أَرْدُ شُجَاعَ الْبَطْنِ قَدْ تَعَلَّمِينَهُ

وَأُوْتِرُ غَيْرِي مِنْ عِيَالِكَ بِالطُّعْمِ

مَخَافَةَ أَنْ أَحْيَا بِرَغْمٍ وَذِلَّةٍ

وَلِلْمَوْتِ خَيْرٌ مِنْ حَيَاةٍ عَلَى رَغْمٍ⁴⁴

“Günler geçer, açlık benden bıkar. Çeker gider ne elbisemi ne çevremi kirletir. Yiyecek bir şey bulamayınca acıkırsam kana kana irin bile içerim. Senin de bildiğin karnımın sesini hiçe sayar senin çocuklarına yediririm. Zorluk ve zillet içinde yaşamayı açlığa tercih ederim. Ölüm bunlardan daha hayırlıdır.”

Bu surette iki önemli yer vardır: Birincisi yemekte çoluk çocuğunu gözeterek başkalarına yedirmek şeklinde örneklenen şâirin vesilesiyle iyiliğin en yüksek derecesine çıkan şerefli insanî yön; diğeri de zilletten ve düşüklükten çekinerek açlığa karşı sabırlı olmaktır. Ona göre ölüm bile bundan daha iyidir.

⁴⁴ Sükkerî, Dîvânu Huzeliyyîn, thk.Ahmed ez-Zeyyin,Mahmud Ebu'l-Vefâ,(Kahire: Daru'l-kütübi'l-Mısıriyye,1965),2: 127-128

1.8. Ahde Vefâ

Arap vefa duygusuna güvenir. O bununla yetişir ve yarın bu onun genel bir ahlakı olur. Bu prensipte doğruluğa, kuvvete ve cesarete dayanır. Onların sözlüğünde vefasızlık yoktur. Bu yönünü teşhir edecek bayrağı Sûk-u ‘kazda yükseltirler. Başkalarına da ibret ve ikaz olsun diye kavmin göreceği ve duyacağı şekilde düzenlenir. Ahde vefaya tutunmak Arabın ahlakının bir gereğidir. el-Hâdira eşi Sümeyye’ye hitaben bu özellikle övünerek şöyle demiştir:

أَسْمَىٰ وَيَحْكُ هَل سَمِعْتِ بِعَدْرَةٍ

رُفِعَ اللِّوَاءُ لَنَا بِهَا فِي مَجْمَعِ

إِنَّا نَعْفُ فَلَإِ نُرِيبُ حَلِيفَنَا

وَنَكْفُ شَحَّ نَفُوسَنَا فِي الْمَطْمَعِ⁴⁵

“Ey Sümeyye, toplumda bizim bayrağımızın acımasızlık, eziyet ile yükseltildiğini hiç duydun mu? Biz iffetli davranır, müttefikimizi korkutmayız. Biz mala mülke düşkünlük zamanında bile kendimizi cimrilikten uzak tutarız.”

Bu konuda verebileceğimiz en güzel örnek Semev’el’in yaptığı şeydir. İmru’u’l-Kays ona bir zırh bağışlamıştı. Hâris b. Zâlim ya da Hâris b. Şemmere’l-Gassânî zırhı almak için onun yanına geldi. Fakat Semev’el zırhı ondan korudu. Bunun üzerine Hâris onun oğlunu kendine köle olarak aldı ve öldürmekle tehdit etti ya da zırhı vermesini istedi. Semev’el ona karşı çıktı. Hâris de bunun üzerine Semev’el’in oğlunu öldürdü. Bunun üzerine Semev’el vefâ konusunda en harika örnek şiiri söyledi:

وَفَيْتُ بِذِمَّةِ الْكِنْدِيِّ إِنِّي

إِذَا مَا حَانَ أَقْوَامٌ وَفَيْتُ

⁴⁵ el-Mufađđal ed-Đabbî, el-Mufađđaliyyât, thk.Ahmed Nuhammed Şâkir, Abdusselam Muhammed Hârun, (Kahire: Daru’l-Me’ârif, 1119 (h.)): 56.

وأوصي عادياً يوماً بالآ

تُهدمُ يا سموأل ما بنيتُ

بنى لي عاديا حصناً حصيناً

وعيناً كلما شئتُ استقيتُ⁴⁶

“Ben Kindî'nin zimmetine vefa göstermişim, nice kavimler ihanet etse de ben vefa göstermişim. Bir gün Adiya'ya Ey Semev'el benim kurduğum şeyi yıkma diye vasiyet ettim. Adiya Bana korunaklı bir kale ve istediğim zaman içeceğim bir pınar yaptı.”

1.9. Cömertlik

Ahlâkî bir değer olması itibariyle cömertlik, dışarıdan gelen bir zorlamaya karşı insanın kendisinden kaynaklanan bir etkileşim ve tepki hâlidir. Bu da insanın güdülerinde var olan şeylerdir: Bunlar:

Övgüyü ve hamdi gerçekleştirme: Arap hamdi ve övgüyü gerçekleştirmeye çalışan cömert bir insandır. Bu konuda Hârb sülalesinden bir adam kendisini cömertlikte aşırı gitmeyle ayıplayanlara karşı şöyle demiştir:

قالت أراك بما أنفقتَ ذا سرفٍ

فيما فعلتَ فهلاً فيك تصريدُ

قُلْتُ اتركيني أبع مالي بمكرمة

يبقى ثنائي بها ما أوزق العودُ⁴⁷

“Bana, seni infak ettikçe israf eder görüyorum, biraz elini tut, dedi. Ben de; bırak beni malımı asil bir şekilde satayım da dal yapraklandıkça benim de övgüm bâkî kalsın, dedim.”

⁴⁶ Nuveyrî, Nihâyetu'l-ereb fî funûni'l-edeb, (Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2004), 3: 240.

⁴⁷ Merzûkî, Şerhu dîvânî'l-hamâse, (Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2003), 2: 334.

Ayıplanmaktan çekinmek: Misafir edinenin misafirine ikram etmesi zorunluydu. Ta ki ziyafet lânete uğramasın. Buna ‘Amr b. Ehtem şu sözüyle işaret etmektedir:

وَكُلُّ كَرِيمٍ يَتَّقِي الدَّمَ بِالْقَرَى

وللخير بين الصالحين طريق⁴⁸

“Bütün cömert insanlar misafirperverlik konusunda ayıplanmaktan çekinirler. İyiler arasında hayra her zaman bir yol vardır.”

Aynı şekilde Hâtemu’t-Tâî de eşi Mâviyye ile konuşurken şöyle demiştir:

إذا ما صنعتِ الرَّأْدَ، فالتمسي له

أكيلاً، فَإِنِّي لَسْتُ أَكَلُهُ وَحْدِي

أخاً طارقاً، أَوْ جَارَ بَيْتِ، فَإِنِّي

أخافُ مَذْمَاتِ الْأَحَادِيثِ مِنْ بَعْدِي⁴⁹

“Yemeği yaptığında onu yiyecek birini de bulmaya çalış, zira ben tek başıma yemek yemem. İster çat kapı gelen bir misafir isterse kapı bir komşun olsun. Ben, sonradan ardından söylenecek ayıplayıcı sözlerden çekinirim.”

Güzel bir âdet olması: Misafirperverlik konusunda ayıplanmaktan çekinen kişi onu âdet edinir. Bu güzel âdetten uzak durması da mümkün değildir. Harboğullarından biri bu durumu şöyle ifade etmiştir ki bazı kadınlar onu mal bağışlaması konusunda ayıplıyorlardı:

بَاتَتْ تُلُومٌ وَتَلْحَانِي عَلَى خُلُقِي

عُودَتْهُ عَادَةٌ وَالْجُودُ نَعْوِيدُ

⁴⁸ Mufağdal ed-Dabbî, el-Mufağdaliyyat, 254.

⁴⁹ Hâtemu’t-Tâî, Dîvânu Hâtemu’t-Tâî, 62.

إِنَّا إِذَا مَا أَتَيْنَا أَمْرًا مَكْرُمًا

قَالَتْ لَنَا أَنْفُسُ حَرَبِيَّةٍ عَوْدُوا⁵⁰

“Âdet edindiğim bir huydan dolayı beni ayıplar oldu. Oysa cömertlik âdet edindim. Biz iyi bir iş yaptığımız zaman harb oğullarından bazıları bize, tekrar yapın, derler.”

Arapların en çok meylettikleri güçlü ahlâk cömertliktir. Bu konudaki en önemli örneklerden biri Hâtemu't-Ṭâî'dir ve şöyle demiştir:

دَرَبِي يَكُنْ مَالِي لِعَرَضِي جُنَّةً

يَقِي الْمَالَ عَرَضِي قَبْلَ أَنْ تَتَبَدَّدَا⁵¹

“Bırak beni, malım ırzıma zırh olsun. Mal bitmeden önce ırzımı da himaye etsin.”

Seyyidlik/ yöneticilik araçlarından biri olması: Cömertlik yönetici olmanın vesilelerinden biridir. Bunda da şaşılacak bir şey yoktur. Cömertlik sahibi olan kişi en yüce insanî hedeflere ulaşmak için cömertlik yapar. Buna da örnek yine Hâtemu't-Ṭâî'dir:

يَقُولُونَ لِي أَهْلَكَتَ مَالَكَ، فَاقْتَصِدْ

وَمَا كُنْتُ، لَوْلَا مَا تَقُولُونَ سَيِّدًا⁵²

“Bana malını bitirdin, tutumlu ol, diyorlar. Ben malımı harcamazsam bana seyid/ efendi demezler.”

1.10. Akrabalık İlişkilerini Sürdürmek

Hâtemu't-Ṭâî sıla-yı rahme yani akrabalık ilişkilerini gözetmeye büyük önem verirdi ve fitratının çağrısına uyarak şöyle demiştir:

يَرَى الْبَخِيلُ سَبِيلَ الْمَالِ وَاحِدَةً

إِنَّ الْجَوَادَّ يَرَى فِي مَالِهِ سُبُلًا

⁵⁰ Merzûkî, Şerhu dîvânî'l-hamâse, 2: 334.

لا تعذليني على مالٍ وصلتُ به

رَحْمًا، وخَيْرُ سَبِيلِ الْمَالِ مَا وَصَلَا⁵³

“Cimri malın yolunu bir görürken, cömert malında çok yollar görür. Burada cömertlik yapmadan kinaye akrabaların gözetilmesi ve onlarla olan ilişkinin sağlam tutulmasıdır. Akrabalık bağlarını bir arada tutan etkenlerden biri de cömertliktir.”

“Sıla-i rahim için harcadığım bir maldan ötürü beni ayıplama malın harcandığı en iyi yer sıla-i rahim yolunda olandır.”

Ĥâtemu't-Ṭâî, esirliği kaldırmak için malıyla cömertlik yapardı. Bu konuda da şöyle demiştir:

يُفَلِّكُ بِهِ الْعَانِي وَيُؤَكِّلُ طَيِّبًا

وَيُعْطِي إِذَا قِيلَ مَنَّ الْبَخِيلُ الْمَطْرَدُ⁵⁴

“Onunla (mal) esirlik kalkar ve güzel şeyler yenir. Kovulan cimri kimdir denildiğinde cömertlik yaparak verilir.”

1.11. Zilleti Kabul Etmemek

Araplar sert mizacından dolayı zilleti, düşüklüğü kabul etmez. İbn Ḥazzâk el-‘Abdî bu konuda şu beyitleri söylemiştir:

فَأَكْرَمُ مَا تَكُونُ عَلَيَّ نَفْسِي

إِذَا مَا قَلَّ فِي الْأَزْمَانِ مَالِي

فَتَتَحَسَّنُ سِيرَتِي، وَأَصُونُ عَرْضِي

وَيَجْمَلُ عِنْدَ أَهْلِ الرَّأْيِ حَالِي⁵⁵

“Kendimi en iyi hissettiğim zaman malımın az olduğu zamandır. Siretim güzel olur, ırzımı korurum görüş ehli insanların yanında halim güzel olur.”

⁵¹ Ĥâtemu't-Ṭâî, Dîvânu Ĥâtemu't-Ṭâî, (by., Daru Sâdir, 1981): 67.

⁵² Ĥâtemu't-Ṭâî, Dîvânu Ĥâtemu't-Ṭâî, 58.

⁵³ Ĥâtemu't-Ṭâî, Dîvânu Ĥâtemu't-Ṭâî, 106-107.

⁵⁴ Ĥâtemu't-Ṭâî, Dîvânu Ĥâtemu't-Ṭâî, 106-107.

Nefsinin iffetiyle övünür. ‘Ubeyd b. Ebras şöyle der:

لَعْمُرِكَ إِنِّي لِأَعِفُّ نَفْسِي

56 وَأَسْتُرُّ بِالتَّكْرَمِ مِنْ خِصَاصٍ

“Yemin olsun ki kendimi iffetli olmaya zorluyorum ve cömertlikle kötü huylarımı örtüyorum.”

1.12. Kadınlarda Vakar ve İffet

Özgür Arap kadını iffetini, temizliğini korumuştur. Çünkü o iffeti kutsal saymış ve izzeti bilen bir toplumda yaşamıştır. Erkeklerin gözünde iffetli kadın en değerli kadındır. Kadını temiz kalması için erkek kendisini feda eder. Kadınlarının köle olmasındansa ölüm daha kolaydır. Cahiliye toplumunda yaygın olan zina olgusu bütün kadınları kapsamaz. Bu genellikle köleleri veya günahkar hür kadınları kapsamaktadır. Hatta öyle ki “bagy” kelimesi sözlükte köle veya günahkar kadın anlamına gelmektedir. Ebu Ali el-Kâlî bu olgunun sadece köleliği kapsadığını söylemektedir.⁵⁷

Rasulullah kadınlardan be’yat alırken onlara : “Şirk koşmayın, hırsızlık yapmayın ve zina etmeyin.” Dedi. Hind de dedi ki “Özgür kadın zina eder mi hiç?”

Köle satıcısı Abdullah b. Ced‘ân’ ın altı tane zina eden cariyesi vardı. Çocuklarını satardı. Abdullah b. Selûl cariyelerini zina yapmaya zorlardı.⁵⁸

Zina yapan kadınlar evlerinin tepesine bayrak dikerlerdi. Bunların dokuz kişi veya daha fazla olduğu söylenir. Bunlar en kötü kölelerdendi.⁵⁹

Bu demektir ki; zina belirli yerlerde bazı köleler ve bazı hür, günahkâr kadınlar arasında yaygındı. Bu durum cahiliye toplumunun iffetini olumsuz bir şekilde etkilemez. Halbuki bu toplum-bazılarının dini hassasiyetten dolayı düşündüğü gibi- o kadar bozuk değildi. Mübalağa etmek istemem ama İslam fahişeliği kesin olarak yasaklamıştır ve Araplar İslam’dan sonra önceki iffetlerinden daha fazla iffetli olmuşlardır. Cahiliye

⁵⁵ Usâme b. Munķiz, Lübübu’l-edeb,(Kahire: Mektebetu’s-sunne, 1987): 24.

⁵⁶ ‘Ubeyd b. el-Abras, Dîvânu ‘Ubeyd b. el-Abras, thk. Eşref Ahmed Abre, (Kahire: Daru’l-kitâbi’l-Arabî,1994: 86.

⁵⁷ Ebu Ali el-Kâlî, Kitâbu’l-emâlî, (Kahire: Daru’l-kütübi’l-Mısriyye,1926), 2: 175.

⁵⁸ Ebu Ali Reste, el-A‘lâku’n-neffise, (Beyrut: Daru’l-kütübi’l-ilmîyye, ts.), 7: 215.

toplumunun iffeti İslam toplumunun iffetinden daha az değildi. Hatta Cahiliye toplumundaki iffet israfın ve sefahatin hakim olduğu Emevîler zamanından daha iyiydi.

Cahiliye toplumundaki kadının haya ve vakar bakımından büyük bir değeri vardı. İslam döneminde bu daha da artmıştır. Bu söylediklerimiz güçlendirecek bir örnek verecek olursak; Kureyş'in salih kadınlarından birisi kapıyı kapatmak için gittiğinde başı açıktı ve yabancı bir erkek onu gördü. Döndü ve saçını tamamen kesti. Halbuki kendisi kadınların saçını en güzel olanıydı. Ona, neden böyle yaptın, dediler. O da, mahremim olmayan birinin gördüğü saç başımda duramaz, dedi.⁶⁰

1.13. Erkeklerde Harama Bakmamak

Bu Cahiliye toplumunda erkekler iffet bakımından kadınlardan eksik değildi. İyi erkek kadınlara bulaşmaktan ve onların hakkında kötü konuşmaktan veya onlara hakaret etmekten uzak dururdu. Kendi ırzını korumak için gerektiğinde parasını ve canını verirdi, o halde başkasının ırzına nasıl bulaşabilirdi! İyi olmayan erkek kadınlara bulaşmaya cesaret edemezdi, aksi halde kabileler arası savaşa sebep olurdu. Aynı zaman da bunun haram olduğunu selim akıl ve temiz fitrat da bilirdi. Bunun için komşulara bakmaz ve onları duymazdı. Bununla ilgili olarak Hâtemu't-Tâî şöyle demiştir:

بِعَيْنِي عَنْ جَارَاتِ قَوْمِي غَمَلَةٌ

وَفِي السَّمْعِ مِنِّي عَنْ حَدِيثِهِنَّ وَقُرٌّ⁶¹

“Gözlerim kavmimin komşu kadınlarını görmez. Kulaklarım da onların konuşmalarını işitmez.”

Soylu süvari Antere b. Şeddâd bakışlarını komşularından çevirirdi.

وَأَعَصُ طَرْفِي مَا بَدَتْ جَارَتِي

حَتَّى يُوَارِي جَارَاتِي مَأْوَاهَا

⁵⁹ Ahmed Muhammed el-Hûfî, el-Mer'etu fi'ş-şi'ri'l-câhilî, (Kahire: Daru'l-fikri'l-'Arabî,ts.), 506.

⁶⁰ İbn Ebi'l-Hadîd, Şerhu Nehci'l-belâga,(Bağdad: Daru'l-kitâbi'l-'Arabî, 2007), 5: 889.

⁶¹ Hâtemu't-Tâî, Dîvânu Hâtemu't-Tâî, 74.

إني امرؤ سَمَّخُ الخَلِيقَةِ ماجِدٌ

لا أُتَبِعُ النَّفْسَ اللَّجُوجَ هَوَاهَا⁶²

“Komşularımın kadınları görünüp de evleri onları görünmez edinceye kadar gözlerimi onlardan çeviririm. Ben ahlakı üstün bir insanım. Nefsim arzularının peşinden giderken ben ona uymam.”

‘Urve b. el-Verd de komşusu evine girinceye kadar bakmazdı. Şöyle demiştir:

وإن جارتِي أَلوتُ رِيأَخِ بيتِها

تَغافَلْتُ حَتَّى يَسْتَرِ البَيْتُ جانِبَهُ⁶³

“Rüzgar komşumun evini (çadırını) açtığı zaman ev(çadır) açılan kısmını örtünceye kadar ben oraya bakmam.”

Şâirler, eşi evde değilken kadın komşuyu ziyaret etmenin uygun olmadığını söylerler. Bununla ilgili çok şiir söylemişlerdir. Biz de burada Antere b. Şeddâd’ın şiirini örnek vereceğiz:

أغشى فتاةَ الحَيِّ عندَ حليلِها

وإذا غزا في الجِيشِ لا أغشاها⁶⁴

“Komşu kadını kocası evdeyken ziyaret ederim. Eğer gazveye gitmişse ziyaret etmem.”

1.14. Kanaat

Kanaat ve açlığa sabretmek iffet göstergelerinden biridir. İffetli insan toprak yer ama başkasının malına el uzatmaz. Çöl ehli şâirlerden olan Ebu’l-Şenferî bu konuda şöyle demiştir:

وأستفُّ تُربَ الأرضِ كي لا يرى

عليَّ من الفضلِ امرؤٌ مُتَفَضِّلٌ⁶⁵

⁶² ‘Antere b. Şeddâd, Dîvâbu ‘Antere b. Şeddâd, (Beyrut: Matbaatu Emin el-Ĥûrî, 1893), 71.

⁶³ ‘Urve b. el-Verd, Dîvânu ‘Urve b. el-Verd, thk. Esmâ Ebubekir Muhammed, (Beyrut: Daru’l-kütübi’l-ilmîyye, 1998): 30.

⁶⁴ ‘Antere b. Şeddâd, Dîvâbu ‘Antere b. Şeddâd, 76.

⁶⁵ “Lâmiyyetu’l-‘Arab li Şenferî” erişim: 22 Temmuz 2019, <http://www.khayma.com/salehzayadneh/qasayed/shanfara.htm>

“Toprak yerim ama kimsenin minneti altında kalmak istemem.”

Hâtemu't-Tâî yemek hazır olduğu halde ayıplamasınlar diye açlığın şiddetinden karnını bükerdi.

أما والذي لا يعلم الغيب غيرُهُ

ويحيي العظام وهي رميمٌ

لقد كنتُ أطوي البطن، والزَّادُ يُشْتَهَى

مخافة، يوماً أن يُقالَ لئيمٌ⁶⁶

“Kendinden başka gaybı bilen olmadığı ve çürümüş kemiklere hayat veren Allah’a yemin ederim ki, canım istemesine rağmen cömert değil, cimri demesinler diye açlıktan karnımı bükerdim.”

Araplarda komşu aç iken kendisinin tok yatması ayıp sayılmaktaydı. Cömertlik ise onlar için övünç demektir. Cimrilik en kötü bir vasıftı onlara göre. A‘şâ (ö. 7/629 [?]) ‘Alkame b. ‘Allâse’ yi kendisi ve kavmi, komşusu açken tok yattıkları için hicvetmiş ve bunun üzerine ‘Alkame ağlamıştı. Çünkü bu söz ağır bir sövgüydü onun için. A‘şâ şöyle demiştir:

تَبِيْتُونَ فِي الْمَشْتَى مَلَاءً بطونكم

وجاراتكم غرثى يبتن خمائصاً⁶⁷

“Kış günlerinde komşunuz aç yatarken siz karnınız tok yatıyorsunuz.”

‘Alkame bunu duyduktan sonra “Biz böyle mi yapıyoruz komşularımıza?!” dedi. Yani öyle davranmadıklarını kastetti.

Bu sözde onların yetiştiği ve sonradan seciye haline gelmiş olan adet ve geleneklere bağlı olduklarına vurgu yapmıştır.

⁶⁶ Hâtemu't-Tâî, Dîvânu Hâtemu't-Tâî, 154.

1.15. Hikmetli Söz

Ahlâk kültürünün ışığı en belirgin şekilde “hikmet”te kendini göstermektedir. Âlimlere göre hikmet “Seçkin bir şekilde konuşanların üstün tarafıdır.”⁶⁸ veya “Akıl kuvvetinin faziletidir.”⁶⁹ Cahiliye döneminde hikmet “Uzun bir tecrübenin meyvesi, zeka, insanlara ve onların ahlâkına keskin bir bakış ve onlara açılan bir penceredir.”⁷⁰

Bu hikmetli sözün amacı insanların yaşadığı çevrede ahlaki bir sistem kurmaktır. “Bu yüzden onların hikmetleri net bir şekilde ve fitrata uygun olarak tecrübe ve müşahededen yüksek örneklerle alınmıştır.”⁷¹

Hikmet cahiliye dönemindeki ahlaki değerlerin hepsini bünyesinde toplamış gibidir. Bazıları bu hikmeti ahlak felsefesinin bir örneği olarak görmektedir. Muşakkaḥu'l-‘Abdî’nin kasidesinde şöyle denilmiştir:

لَا تَقُولَنَّ إِذَا لَمْ تُرِدْ

أَنْ تُنِمَّ الْوَعْدِ فِي شَيْءٍ نَعَمٌ

حَسَنٌ قَوْلٌ نَعَمٌ بَعْدَ لَا

وَقِيحٌ قَوْلٌ لَا بَعْدَ نَعَمٍ⁷²

“Bir şeyde sözünü yerine getirmek istemiyorsan asla “evet” deme. Hayır dedikten sonra evet diyebilirsin ama evet dedikten sonra hayır diyemezsin.”

Bu kaside ahlakî örnekler bakımından hikmetlerden bir demet sunmuştur. Bunlar; ahde vefa, sözün arkasında durmak, güzel bir itibarı arzulamak; ayıp, riya ve nifaktan uzak durmak, sefihlere ve cahillere bir hata yaptıklarında yumuşak davranmak, gıybet ve dedikodudan çekinmek ve misafirlere ikram etmek...

⁶⁷ Meymun b. Kaḥs, Dîvânu A‘şâ el-Kebîr, (Kahire: Matbaatu’n-Nemuzeciyye, ts): 101.

⁶⁸ İbn Meskeveyh, Tehzîbu'l-ahlâk ve taḥîru'l-‘ârâk, (Kahire: Matbaatu't-terakkî, 1317 (h.)): 18.

⁶⁹ Ebu Ḥâmid el-Gazâlî, Mîzânu'l-‘amel, (Kahire: Daru'l-me‘ârif, 1964): 264.

⁷⁰ Yahya Cuburî, eṣ-Şi‘ru'l-câhilî ḥasâisuhu ve funûnuhu, (Beyrut: Daru'r-risâle, 1986): 220.

⁷¹ Yahya Cuburî, eṣ-Şi‘ru'l-câhilî ḥasâisuhu ve funûnuhu, 220.

⁷² el-Mufaḍḍal ed-Dabbî, el-Mufaḍḍaliyyât, 588-590.

‘Ubeyd b. el-Abras’ın “Dâliyyesi” güzelliği sebebiyle İbn Reşîk el-Ğayravânî’nin (ö.442 H.) el-Umde’inde söylediği gibi Arapların cevherlerinden sayılmaktadır. Çünkü içinde çok hikmetli sözler vardır ve toplumsal değerlere davet etmektedir.

Bazen hikmet şairlerden birinin çocuklarından birine bir nasihati şekline dönüşür. Bu nasihat şairlerin fikirlerinden ve uzun tecrübelerinden gelmektedir.⁷³

Hikmetler bazen de Züheyr b. Ebi Sülma’ nın sözlerinde olduğu gibi bir vaaz rengini alır. Çünkü hayatı çok iyi anlamış ve insanların huylarını ve meyillerini kavramıştır.⁷⁴

Bu nasihatlerin hedefi belki de ideal bir insan yetiştirmek, değerlere ve ilkelere inanan, ahlaklı olanlara saygı gösteren bireyler yetiştirmektir. Bu da gösteriyor ki Cahiliye dönemindeki hikmet toplumdaki ahlak kültürünü geliştiriyordu. Özellikle gerçekçilik, doğruluk ve tecrübelerden beslenmektedir.

⁷³ el-Mufađđal ed-Đabbî, el-Mufađđaliyyât, 831-834.

⁷⁴ Bkz. Züheyr b. Ebî Sülma, Divânu Züheyr b. Ebî Sülma,; 86-87.

2. BÖLÜM

2. NESİR

2.1. Sözlükte Nesir

Lisanü'l-Arab müellifi nesrin “bir şeyi ceviz, badem veya şeker gibi tane tane serpererek, dağıtmak” anlamına geldiğini “tanenin serpilmesine” de nesir denildiğini kaydetmiştir.⁷⁵ Buna göre nesrin sözlük manası bir esas üzerinde sabit olmayıp serpilerek dağılmış şey manasına gelmektedir. Sözlükte nicelik, nitelik ve genişlik bakımından bir kaide üzerinde bulunmayan dağınık duran şeye nesir denilmektedir.⁷⁶

Sözlükte nesir (nisâr) “*dağıtmak, saçmak, sözü çoğaltmak*” anlamında mastar ve “*nazım dışında düzenlenmiş söz*” anlamında isim olduğu, bunun karşıtının da nazım olduğu söylenmiştir. Nazımda mücevher taneleri konumundaki kelimeler belirli kural ve ölçülere göre ipe dizilmiş bir gerdanlığı sembolize ederken nesirde kelimeler böyle bir dizim kuralına tâbi olmadan dağınık haldeki mücevher tanelerini temsil eder. Nesir ayrıca belli kurallara bağılı bulunan nazma göre daha çok olması sebebiyle muhtevastındaki “*çoğaltmak*” manasıyla da ilişkilendirilmiştir.⁷⁷ Bununla birlikte nesirde de edebî güzelliğı sağlayan dizim kuralları geçerlidir. Bu sebeple günlük hayatta kullanılan özensiz söz ve yazılarla çeşitli bilim dallarında kullanılan dil edebî değer ifade eden nesir türünden sayılmaz. Aklın payı sınırlı olan şiir daha çok hayal ve duygusal etkilenme ürünüdür.⁷⁸ Nesir ise öncelikle akla dayanır, onda diğertlerinin payı düşüktür. Şiir abartı, tasvir, hüsn-i ta‘lil, hayaller ve simgelerle gerçek dışı edebî bir

⁷⁵ İbn Manzur, Ebu'l-Fağl b. Mükerrrem, Lisanü'l-Arab, (Kahire: Dâru'l-me‘ârif,ts.), “nesr”md.,5:191.

⁷⁶ İbn Manzur, “nesr” md.,5:191.

⁷⁷ Câhiz, Ebu Osman Amr b. Behr,el-Beyân ve't-tebyîn, thk.Abdusselam Muhammed Harun, (Kahire: Mektebetu Hanci, 1998), 1: 52-53, 117, 289-290, 308, 351.

⁷⁸ İsmail Durmuş, “nesr”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33: 6-8

atmosferi tasvir ederken nesirde nesne ve olayların gerçek yönleriyle anlatılması esastır.⁷⁹

2.2. Terim Olarak Nesir

Gerçekleri anlatan ve bir vezne göre söylenmeyen söze nesir denir. Başka bir tanıma göre nesir, sözün secili ve kafiyeli söylenmesidir.⁸⁰

Nesir insan ürünü bir anlatım türü olup iki kısmı vardır.

1. Normal Nesir: Konuşma dilinde kullanılan bir tür olup edebî bir değere sahip değildir. Bazen normal nesirde meseller ve hikmetli sözlerin söylendiği olur.⁸¹

2. Sanatsal Nesir: Bu tür nesirde bu nesri icra edenler tarafından sanat, beceri ve belagatin ağırlıkta olduğu bir dil kullanılmıştır. Farklı dillerde eleştirmenler araştırma ve çalışmalarında, yaşanan hadise ve gelişmelerin açıklanmasında ayrıca her dönemde öne çıkan durumlar ve özellikleri sanatsal nesri kullanarak anlatırlar.⁸²

Aklın payı sınırlı olan şiir daha çok hayal ve duygusal etkilenme ürünüdür. Nesir ise öncelikle akla dayanır, onda diğerlerinin payı düşüktür. Şiir; abartı, tasvir, hüsn-i ta'lîl, hayaller ve simgelerle gerçek dışı edebî bir atmosferi tasvir ederken nesirde nesne ve olayların gerçek yönleriyle anlatılması esastır.⁸³ Tâhâ Hüseyin'in, Kur'an'ın üslûbunun şiire de nesre de benzemeyip kendine özgü bir konuma sahip olduğunu söylemesine rağmen gerçekte Kur'an Arap edebiyatında yazıya geçirilmiş ilk edebî nesir ürünü olup İslâm öncesi dönemin dil ve üslûp özelliklerini yansıtmasıyla bu devrede edebî nesrin bulunduğu kanıtı sayılmıştır. Ayrıca Hz. Peygamber'e elçi olarak gelen heyet başkanlarının hitabeleri de bunun kanıtlarından birini teşkil eder.⁸⁴

Sanatsal nesir iki büyük kola ayrılmaktadır. Hitâbet ve bazı araştırmacıların sanatsal nesir dediği sanatsal kitabettir. Aynı zamanda bu tür kıssaları, edebî mektupları ve tarihî yazıları da içermektedir.

⁷⁹ Câhiz, el-Beyân ve't-tebyîn, 1: 52-53, 117, 289-290, 308, 351.

⁸⁰ İbn Manzur, "nesr" md., 5:191.

⁸¹ Durmuş, "nesir", 33: 6.

⁸² Durmuş, "nesir", 33: 6.

⁸³ Durmuş, "nesir", 33: 6.

⁸⁴ Sâdık İbrâhim Urcûn, en-Neşrû'l-fennî, (Kahire: el-Ezher 1937) 8:557-560.

2.3. Sanatsal Nesrin Doğuşu

Arap dilinde sanatsal nesrin ne zaman doğduğunu belirleme hususunda araştırmacılar oldukça zorluk çekmektedir. Cahiliye dönemi Arap edebiyatı üzerinde araştırma yapanlar cahiliye dönemi Araplarında edebiyatın varlığını takdir hususunda zorlanmaktadırlar. Özellikle de cahiliye dönemindeki nesrin ne olduğunu belirlemek hususunda zorlanmaktadırlar. Bu konuda çalışma yapmalarına ve araştırmalarına rağmen sabit ve belli bir sonuca ve insanı tatmin eden bir görüşe ulaşamamışlardır. Bazı şarkiyatçılarla Tâhâ Hüseyin gibi yazarlar edebî nesri akıl ve düşünce ürünü gördükleri, İslâm öncesi Araplarda ise içe doğuş şeklinde (bedîhî, irticai) söz söyleme geleneği hâkim olduğundan bu dönemde edebî nesrin bulunmadığı, o devreye nisbet edilen ürünlerin erken İslâm döneminde ve Emevîler zamanında bazı millî ve siyasî âmillerle uydurulmuş olduğu, dil ve üslûp özelliklerinin de bunu kanıtladığı, gerçek anlamda edebî nesrin İbnü'l-Mukaffa' ile başladığı şeklinde kanaat belirtmişlerdir.⁸⁵

Cahiliye dönemine nispet edilen nesir içerikli çeşitli eserlere bakacak olursak edebiyat tarihçilerinin bu eserlerin sahipliği hakkında ittifak etmediklerini görürüz. Söz konusu belgelere güvenilmemesinin sebebi cahiliye dönemindeki tedvin araçlarının yetersizliğidir. Bu, cahiliye dönemindeki kimselerin yazmayı bilmedikleri anlamına gelmez. Onlar yazmayı biliyorlardı fakat şiir ve nesir eserlerinde söz konusu edebî yolları kullanmanın zorluğu onları bu yolları kullanamaz hale getiriyordu. Ancak cahiliye döneminde nesir siyasi ve ticari ortamlarda kullanmışlardır.

Şiir ve nesrin doğuş keyfiyeti bilim adamları arasında çokça tartışılan bir husustur. Gramerciler nesrin şiirden önce geldiğini iddia ederler. Hâlbuki diğer sosyal bilimciler, insanların ilk edebî ürünlerinin, destan, trajedi, halk şiiri gibi manzum eserler olduğunu ifade etmektedirler. Onlara göre; musiki, dans, heykeltıraşlık, resim ve mimari gibi, şiirler de önce dinden, yani dinî ayinlerden doğmuştur uzun süre tamamıyla dinî bir mahiyette kalmıştır. Dans ve musikinin eşliğinde dinî bir ritüel olarak ortaya çıkan şiirler ancak uzun bir süre sonra dindışı bir etkinlik haline gelmiş, bağımsız bir sanat olarak varlığını ortaya koyabilmiştir. Hâlbuki nesir, felsefe gibi ancak düşüncenin gelişimiyle vücuda gelen bir sanattır.⁸⁶ Ayrıca yazı, kalem ve kâğıt gibi iletişim

⁸⁵ Durmuş, “nesir”, 33: 6.

⁸⁶ Süleyman ÇOLAK, “Eski Türk Edebiyatında Nesir (Düz Yazı)”, Aylık Eğitim Dergisi 7(Temmuz-Ağustos 2006) : 77-78

araçlarının henüz yaygınlaşmadığı dönemlerde, kültürel değerlerin taşıyıcısı olan sözlerin korunmasında ve sonraki kuşaklara aktarılmasında en etkin görevi insan hafızası yüklenmiştir. Vezin ve kafiye gibi birtakım tekniklerle nazım biçimine sokulan bu sözlerin, hafızalarda daha kolay tutulması sağlanmıştır.⁸⁷

İslâm öncesi dönemden intikal eden nesir türlerinin başında hutbe ve hitabeler gelir. Bunlar övünme, cesaretlendirme, savaşa teşvik, barış, evlilik gibi sosyal münasebetler, doğruya yöneltme, vasiyet vb. vesilelerle söylenmiş hitabeler ile elçi hitabelerinden oluşur. Üslûp özelliği olarak irticalen söylenmiş, kısa fıkralı seciler, seçilmiş kelimeler, kısa ve irtibatsız cümleler topluluğu biçimindedir. Eksem b. Şayfi, ‘Âmir b. Zarib ve Kus b. Sâ’ide gibi bilgelerin dilinden bazı özdeyişlerle meseller ve kâhinlerin secilerle örülü hitabeleri Cahiliye devri nesir türlerindedir.⁸⁸ Bu dönemde edebî olmaktan çok ticarî ve siyasî amaçlarla yazılmış veya güvenilir kişilerin ezberleyip şifahî olarak aktardığı az miktarda mektup örnekleri de mevcuttur. Erken İslâm dönemiyle Emevîler devrinde siyasî çalkantılar ve dinî sebeplerle hutbe/hitabe türü şiirin mevkiini sarsan bir önem kazanarak büyük gelişme göstermiştir. Hitabeler önceki üslûp güzelliklerini koruduğu gibi irtibatsız cümleler topluluğu olmaktan kurtularak mantikî bir örgü kazanmış, yeni din ve toplumun sorun ve konularıyla alanı genişleyip zenginleşmiştir.⁸⁹

Arap edebiyatının ilk müdevven edebî metni kabul edilen Kur’an’ın Mekke dönemi sûrelerinde his ve heyecanlara hitap eden şiir üslûbu hâkimdir. Çünkü bu sûrelerde insanın Allah’tan başkasına kulluk etmeme ilkesini amaçlayan tevhid inancı ile O’nun huzurunda hesap verme bilincini gönüllere yerleştirme amacı bulunmakta ve bunun duyguyu etkilemesi gerekmektedir. Medine dönemi sûrelerinde ise genellikle akla hitap eden sâkin bir üslûp hâkimdir. Çünkü konuları ibadet, ahlâk ve insanlar arası ilişkilere yöneliktir. Arap şiir ve nesrinin en güzel niteliklerini kendinde toplayan, ancak bilinmekte olan şiir ve nesir kurallarını aşan Kur’an, Arap nesrini üslûp ve muhteva yönlerinden etkilemiş, edebî mektuplarla edebî eserler ve hutbeler ondan ustaca yapılan iktibaslarla zenginleştirilip süslenmiştir.⁹⁰

⁸⁷ ÇOLAK, “Eski Türk Edebiyatında Nesir (Düz Yazı)”, 75.

⁸⁸ Durmuş, “nesir”, 33: 7.

⁸⁹ Durmuş, “nesir”, 33: 7.

⁹⁰ Durmuş, “nesir”, 33: 7.

Ayet ve hadislerin nesir formuyla ortaya konmuş olması, nesrin şiirden daha değerli ve tartışmasız olduğunun en güzel kanıtıdır. Gerçekten de nesir, öyle dipsiz bir denizdir ki kalem gemisi onda her rüzgârla sahile ulaşır. O öyle geniş bir sahradır ki yürük kalem atı enine boyuna koşuşturarak ulaşacağı yere korkusuzca ve rahat bir şekilde varır. Onun geniş meydanı, vezin metreleriyle ölçülemeyecek kadar geniştir.⁹¹

Arap edebiyatı mirası üzerinde inceleme yapan araştırmacılar cahiliye döneminde edebi nesrin birkaç türünden bahsetmişlerdir. Bunlar:

2.3.1. Hitabet

Cahiliye devrinden kalan edebî ürünlerden, Arap nesrinin daha çok hitabet, vasiyet, hikem, atasözlerinde ve kâhinlerin secilerinde kullanıldığı görülmektedir.

Hitabet, söz söyleme sanatı demek olan hitabet, Cahiliye devri Arapları arasında büyük bir değer taşıyordu. Bu sanatın mümessili olan hatip, şâir, kâhin ve seyyid gibi kabilenin ileri gelenleri arasında yer alıyordu. Arapların İslâm öncesi dönemde hitâbete büyük önem verdikleri ve meşhur hatiplerin yetiştiği bilinmektedir. Ancak sözlü rivayete dayanan bu edebî mahsuller zamanımıza ulaşmamış, ulaşanların sıhhati konusunda da tereddütler vardır.⁹²

David Samuel Margoliouth gibi şarkiyatçılarla başta Tâhâ Hüseyin olmak üzere bazı çağdaş müslüman yazarlar Cahiliye şiirine olduğu gibi Cahiliye hitabetine de şüpheyile bakmışlar, bunların Emevîler devrinde üretildiğini ileri sürmüşlerdir. Araplara komşu olan milletlerin milâttan beş asır öncesine ait edebî metinlere sahip olduklarını kabul eden bu yazarların, Arapların milâttan beş asır sonrasına ait hitabet örneklerini otantik saymamaları mâkul görünmemektedir.⁹³ Halbuki Eksem b. Şayfî gibi bazı Câhiliye hatipleri İslâm'a yetişip müslüman oldukları gibi birçok hatibin hutbelerini bizzat rivayet eden yakınları İslâmî dönemde henüz hayattaydı.⁹⁴ Hz. Peygamber'in huzurunda çeşitli kabilelere mensup hatipler konuşmalar yapmışlardır. Bu konuşmalardan dönemin

⁹¹ ÇOLAK, "Eski Türk Edebiyatında Nesir (Düz Yazı)", 75.

⁹² Hüseyin Elmalı, Nübüvvet Öncesi Arabistan'da Edebiyat, Hitabet ve Yazı, 2015-2014 Ders Yılı Siyer Mektebi Müfredatı, 24 kasım 2014 : 75.

⁹³ Mahmut Kaya, "hitabet", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18: 158

⁹⁴ Hüseyin Elmalı, Nübüvvet Öncesi Arabistan'da Edebiyat, Hitabet ve Yazı, 75.

hitabetine ait özellikleri tespit etmek mümkündür. Kabile hayatı, kabileler arasındaki mücadeleler genellikle hitabete de yansımış, hitabetin konuları buna göre oluşmuştur.⁹⁵

Hitabetin cahiliye dönemindeki fonksiyonu nasihatte bulunmak, irşat etmek ve övünmektir. Aynı zamanda meydan okuma, barışa çağrı ve kan dökmek için girişim çağrısında bulunmaktır. Çarşılar ve toplantı meclisleri ise hitabet için en uygun yerlerdi, hükümdarlara ve emirlere gönderilen heyetler hitabette mahir idiler.⁹⁶ Cahiliye devri hitabetinin başlıca temalarından biri karşılıklı övgü ve yergidir. Bir hatip kendi kabilesinin kahramanlık, cömertlik gibi erdemlerini dile getiren bir konuşma yaptığında rakip kabile hatipleri hemen buna cevap verirlerdi. Rebî'a el-Esedî'nin hakemliğinde Ka'kaa' b. Ma'bed ile Hâlid b. Mâlik'in ve Herim el-Fezârî'nin hakemliğinde Alkame b. Ulâse ile Âmir b. Tufeyl'in yaptığı konuşmalar bu türün en meşhur örneklerindendir. Câhiliye hitâbetinin en zengin örneklerini kabileler arasında meydana gelen savaşlarda yapılan intikam konuşmaları teşkil eder. Bunların en meşhuru, Hânî b. Kabîsa eş-Şeybânî'nin Arapları İranlılara karşı savaşmaya teşvik eden konuşmasıdır. Bunun yanında ara bulma ve barışa çağrı mahiyetinde konuşmalar da yapılırdı. Kays b. Hârice'nin Dâhis ve Gabrâ savaşlarının sona ermesini sağlayan uzun konuşması bunların en meşhurlarındandır.⁹⁷

Hatiplik, Arapların tabiatında vardır. Öyle ki şiirlerinde dahi hitabetin etkisi görülmektedir. Hatip, kavminin lideri, âlimi, şairi ve bilge kişisiydi. O zamanlar Arapların çoğu ümmî idi ve devamlı savaşlarla uğraşırlardı. Ayrıca baskı ve sahife üsluplarından da uzak idiler.⁹⁸ Bu sebeple hitabet, bir konuya işaret etmek, daveti yaymak ve muhatabı ikna etmek için en kolay yol idi. Çarşılar ve toplantı meclisleri ise hitabet için en uygun yerlerdi. Nişan ve düğün törenlerinde yapılan konuşmalara “hitbetü'l-implâk” denirdi. Eski Arap âdetlerine göre evlenmek isteyen erkeğin yakınlarından hitâbeti güçlü bir kişi damat adayının erdemlerini sayan bir konuşma yapar, buna kız tarafından bir kişi cevap verirdi. Hz. Peygamber(sav)’in Hz.Hatice (ra) ile evlenmesi münasebetiyle Ebû Tâlib’in yaptığı konuşma bu türün en güzel örneğini teşkil eder. Kültürlü ve bilge kişilerin hitâbeleri edebî açıdan önemlidir. Bu türün en

⁹⁵ Hüseyin Elmalı, Nübüvvet Öncesi Arabistan’da Edebiyat, Hitabet ve Yazı, 75.

⁹⁶ Mücahit YÜKSEL, “Cahiliye Döneminde Nesir ve Bir Hatip Olarak Eksem b. Sayfî” Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 18/1 (2018): 391-418.

⁹⁷ Hüseyin Elmalı, Nübüvvet Öncesi Arabistan’da Edebiyat, Hitabet ve Yazı, 76.

⁹⁸ Yüksel, “Cahiliye Döneminde Nesir ve Bir Hatip Olarak Eksem b. Sayfî” ,391-418

meşhur örneği Kus b. Sâide'nin Ukâz panayırında irat ettiği, Hz. Peygamber'in de o gün dinleyicileri arasında bulunduğu rivayet edilen hitabesidir.⁹⁹

Nikâh ve barış konuşmaları dışında genellikle kısa olan Cahiliye hitâbelerinin en belirgin özellikleri mukaddime ve hâtimelerinin bulunmaması, bol secili ve kısa cümleli olmaları, irticâlen söylenmeleridir. Cahiliye hatipleri, nikâh hitâbeleri dışındaki konuşmalarını ayakta yüksek bir yerde veya binek sırtında yaparlardı. Topluluğun karşısına düzgün bir kıyafetle çıkmak, elinde baston, kılıç veya mızrak bulundurmamak, başa sarık sarmak, irticâlen ve rahat bir şekilde konuşmak bu dönem hitabetinin kurallarındandır.¹⁰⁰

Cahiliye döneminde hatibin toplum içindeki yeri genellikle şairden hemen sonra gelir veya onunla aynı düzeyde görülürdü. Hatta Câhiz'in verdiği bilgiye göre başlangıçta şairler hatiplerden üstün tutulurken zamanla şairlerin sayısı artıp şiir bir kazanç vasıtası haline getirilince hatip şairden üstün kabul edilmeye başlanmıştır. Hatiplerin çoğunlukla kabile reislerinden veya bilge kişilerden olmasının da bunda etkisi vardı. Şairler genellikle kabilenin sözcüsü olmakla beraber kabileler arası atışma ve övünmelerde bu görev çok defa hatiplere verilirdi.¹⁰¹

Cahiliye devrinde hemen hemen her kabilenin bir hatibi vardı.¹⁰² Onun en mühim vazifeleri bir sefaret (temsilci gurub) heyetinin “vefd” başında kabile mümessilliği ile kabileler arasındaki övünme yarışlarında (mufağara) sözcü olmaktı. Kabilenin asil vasıflarını, parlak başarılarını belagatle dile getirir, bunları herhangi bir sıkılganlık göstermeden ifade ederdi, konuşurken elinde harbe, asa veya yay tutar ve bunu yere vururdu. Bu devirde kabile reisinin aynı zamanda hatip olması büyük bir meziyetti. Bu vasıfta bir reis veya emir, kabileler arasında çıkan ihtilaflarda hakem olurdu. Kabilenin hatip reisi, savaşta gerekirse askerini teşci ederdi. Şeybanoğullarının reisi Hâni' b. Kabîsa'nın , Zîkar denilen yerde ordusunu İranlılara karşı savaşında teşcî için yaptığı konuşma, askeri hitabetin güzel bir numûnesiydi.¹⁰³ Bu konuşmada askerlerine şöyle seslenmiştir:

⁹⁹ Hüseyin Elmalı, Nübüvvet Öncesi Arabistan'da Edebiyat, Hitabet ve Yazı, 76.

¹⁰⁰ Hüseyin Elmalı, Nübüvvet Öncesi Arabistan'da Edebiyat, Hitabet ve Yazı, 77.

¹⁰¹ Hüseyin Elmalı, Nübüvvet Öncesi Arabistan'da Edebiyat, Hitabet ve Yazı, 77.

¹⁰² Hüseyin Elmalı, Nübüvvet Öncesi Arabistan'da Edebiyat, Hitabet ve Yazı, 77.

¹⁰³ Hüseyin Elmalı, Nübüvvet Öncesi Arabistan'da Edebiyat, Hitabet ve Yazı, 78.

" يَا مَعْشَرَ بَكْرٍ ، هَالِكٌ مَعْدُورٌ ، خَيْرٌ ، مِنْ نَاجٍ فَرُورٍ ، إِنَّ الْحَدَرَ لَا يُنْجِي مِنَ الْقَدَرِ ، وَإِنَّ الصَّبْرَ مِنْ أَسْبَابِ
الظَّفْرِ ، النِّيَّةُ وَلَا الدَّنِيَّةُ ، اسْتِقْبَالُ الْمَوْتِ خَيْرٌ مِنْ اسْتِدْبَارِهِ ، الطَّعْنُ فِي ثَغْرِ التُّخُورِ ، أَكْرَمُ مِنْهُ فِي الْأَعْجَازِ وَالظُّهُورِ ،
يَا آلَ بَكْرٍ ، قَاتِلُوا فَمَا لِلْمَنَآيَا مِنْ بُدٍّ " ¹⁰⁴

*“Ey Bekiroğulları topluluğu! Savaşırken çaresiz ölen, firar ederek kurtulandan daha hayırlıdır. Sakınmak, kişiyi kaderden kurtarmaz. Sabır, zafer sebeplerinden biridir. Ölmek var, alçaklık yok. Çarpışarak göğsünden vurulup ölmek, kaçarken arkadan vurulup ölmekten daha iyidir, can evinden vurulmak, ardından ve sırtından vurulmaktan daha saygındır. Ey Bekir topluluğu! Savaşın! Ölümlere çare yoktur!”*¹⁰⁵

Kaynaklarda Cahiliye devrinde yaşadığı rivayet edilen birçok hatibin ismi geçmektedir. Kuss b. Sâ’ide, Süheyl b. ‘Amr, Lebid b. Rabî’a, Haris b. ‘Abbad el-Bekri ve Eksem b. Şayfi et-Temîmî cahiliye dönemindeki en meşhur hatiplerdendir. Özellikle İyâd ve Temîm kabileleri hitâbetteki üstünlükleriyle tanınmıştır. İyâd kabilesinden Kus b. Sâide, Zerkâ ile (Hind bint Hus) Lakîb b. Ma’bed; Temîm’den Eksem b. Şayfî, Hâcib b. Zürâre ile Kays b. Âsım; Kinâne’den Hz. Peygamber’in dedelerinden Kâ’b b. Lüey, Hâşim b. ‘Abdümenâf ve oğlu ‘Abdümttalib ile Utbe b. Rebî’a, Süheyl b. ‘Amr; Kays Aylân’dan Kays b. Hârice el-Gatafânî, Lebid b. Rebî’a el-‘Âmirî, ‘Âmir b. Dârib el-‘Advânî; Yemen’den ‘Ubeyd b. Şerîyye el-Cürhümî, Zübeyr b. Cenâb, Kays b. Şemmâs ile Sabâh el-Himyerî ve Bâhile’den Sehbân meşhur hatiplerdendir. Konuşmalarında insanları, putları terketmeye ve Allah’a ibadete çağırarak, “emmâ ba’dü” şeklindeki başlangıç sözünü ilk defa kullanan, konuşma sırasında yüksek yere çıkmak, kılıç veya asaya dayanmak gibi âdetleri başlatan Kus b. Sâide ile (ö. 600), Arapların hekim ve kadılarından olup tefekkür ve duygu yüklü konuşmalarını atasözleri ve vecizelerle süsleyen Eksem b. Şayfî (ö. 612) Arap hitabetinin en ünlü isimleridir.¹⁰⁶

İslâmiyet ile birlikte hitabetin önemi aynen devam etmekle birlikte muhteva bakımından bazı değişikliklere uğramıştır. İslâm’ın temel esaslarına ters düşen unsurlar temizlenerek, insanları hayra çağırma ve şerden uzaklaştırma vasıtası olarak aynı fonksiyonu icra etmiştir. Bu çerçevede, sec’u’l-kuhhân (kâhinlerin vezinli konuşmaları)

¹⁰⁴ Ahmed Zekî Safvet, Cemheretu Huṭabî’l-‘Arab fi ‘usûri’l-‘Arabiyyeti’z-zâhira, (Beyrut: el-Mektebetu’l-ilmîyye, 2010) 1: 37

¹⁰⁵ Hüseyin Elmalı, Nübüvvet Öncesi Arabistan’da Edebiyat, Hitabet ve Yazı, 78.

ve munâferat (nesep övünmeleri) gibi Cahiliye unsurlarına İslâmî dönem hitabetinde rastlanmamıştır. Bu dönem hitabetinin en meşhur örneği ise, Hz. Peygamber'in (sav) tüm dünyaya insan haklarını son kez ve bir vasiyet tarzında bütüncül şekilde duyurduğu Veda Hutbesi'dir.¹⁰⁷

Hitabet, İslâm'ın ilk devirlerinden itibaren çok gelişmiş bir nesir türü haline gelmiş ve birçok hitabet ve belâgat ustası yetişmiştir. Bu dönemde hitabetin gelişmesinin en önemli sebebi, Resul-i Ekrem'in gerçekleştirdiği büyük değişimi savunanlarla muhalifleri arasında çıkan tartışmalarda bu sanata duyulan ihtiyaçtır.¹⁰⁸ İslâm'ın hızla yayılması ve bunun sonucunda Arapların siyasî ve içtimaî bakımdan gelişmeleri de hitabetin önemini arttırmıştır. Hz. Peygamber'in insanları dine çağırarak ve güven telkin eden kişiliğiyle muhataplarını etkileyip ikna etmek için başvurduğu tek yol hitabetti. Peygamberliğinin ilk yıllarında sadece kendi soyuna mensup insanlara Safa tepesinde yaptığı konuşma İslâm hitabetinin ilk önemli örneği olarak görülmektedir.¹⁰⁹

2.3.2. Kıssa

Sözlükte “bir kimsenin izini sürmek, ardınca gitmek; bir kimseye bir haber veya sözü bildirmek” gibi manalara gelen “kıssa” kelimesi bir kimse yahut bir şeye ait hadiselerin adım adım, nokta nokta takip edilerek anlatılması, hikâye edilmesi ve bu niteliği taşıyan hikâyeyi ifade eder.¹¹⁰ Kelimenin bu etimolojik anlamı, kıssa türü hikâyede olayın adım adım izlenecek nitelikte önemli ve ilginç olmasıyla doğru ve gerçekçi olması niteliklerini ön plana çıkarır. Kıssanın hikâyeden farkı da bu nitelikleri dolayısıyladır. Çünkü asıl anlamı “nakil” olan hikâyeye gerçekçi-hayalî, önemli-önemsiz başkalarına aktarılıp anlatılabilecek her tür olayı kapsar.¹¹¹ Kur'an'da yer alan kıssalar için hikâyeye kelimesinin kullanılmaması da bu ayırımı dayanır. Zira Kur'an kıssaları ibret alınacak olan, tarihî doğruluk ve gerçeklik niteliği taşıyan olaylardır.¹¹² Hikâyeye ise, gerçek ya da kurgulanmış olayları anlatan düzyazı türüdür. Araplarda ilk hikâyelerde örf, adet,

¹⁰⁶ Kaya, “hitabet”,18: 158

¹⁰⁷ YÜKSEL, “Cahiliye Döneminde Nesir ve Bir Hatip Olarak Eksem b. Sayfi” ,391-418

¹⁰⁸ Ahmed Zekî Safvet, Cemheretu Hıtabi'l-'Arab fi 'usûri'l-'Arabiyyeti'z-zâhira, (Beyrut: el-Mektebetu'l-ilmîyye, 2010) 1: 147

¹⁰⁹ Ahmed Zekî Safvet, Cemheretu Hıtabi'l-'Arab fi 'usûri'l-'Arabiyyeti'z-zâhira, 1: 147

¹¹⁰ Mütercim Asım Efendi, Kâmus Tercümesi, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler, 2013) 3:393, 394, 795

¹¹¹ İdris Şengül, ”kıssa”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,(Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25:498-501.

¹¹² Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, el-Şuşâş ve'l-müzekkirûn, nşr. Ebû Hâcir M. Zağlûl, (Beyrut: 1986), 1: 59-60.

gelenek, görenek, kahramanlık, savaş ve aşk macerası gibi konulara ağırlık verilmiştir. İslam'ın doğuşuyla birlikte, Kur'an kıssaları, hadis-i şerifler ve seyahatnameler Arap edebiyatında ağırlık kazanmaya başlamıştır.¹¹³

Hikâye Arapça bir kelime olup, hikâye kelimesi yerine kıssa kelimesi de kullanılmaktadır. Kıssa olay, hikâye, cümle, söz, haber, vaka gibi anlamlara gelmektedir. İbn Fâris'e (ö.395/1004) göre kıssa, bir kişiyi ya da bir şeye ait olan olayları anlatmaktır. Kıssa; açıklamak, anlatmak, hikâye etmek, makas ile kırmak ve kesmek olan kassa fiilinden türemiştir. Edebiyatta ise kıssa, olmuş ya da olması mümkün olan olayları anlatan düz yazı türüdür. Arapçada kıssalara farklı anlamlar verilmiştir. Gece buluşmalarında anlatılan masallar esmâr, bâtil masallar hurafât, birinden nakledilen sözler rivâyât, farklı konulardaki ifadeler hadis, birbiriyle alakalı olmayan zarif hikâyeler de nevâdir ya da kısa hikâye olarak adlandırılmıştır.¹¹⁴

Hikâye, yaşadığımız dünyada yaşanmış, yaşanabilir veya hayal ürünü olan olayları anlatır. Hikâyenin iskeletini, hikâyeci belli bir düzen içinde, olay örgüsü ve vaka zincirini de oluşturarak kurgular. Destan, masal, halk hikâyesi, hikâye ve romanda vaka temel unsurdur.¹¹⁵

Bunların dışında kıssa kelimesi “söz (hadis), haber, mevzu, mesele, hal (şan, emir)” anlamlarına geldiği gibi muahhar Arapçada “hikâye” (daha çok dinî ve ahlâkî), “tarih” (daha çok Endülüs Arapçasında) ve “dilekçe hak talebi yazısı” manalarını da ifade eder. Arap edebiyatında hikâye yerine kıssa kullanılır. Son devir Arap edebiyatında ise kıssa, hikâye ve romanı da kapsayan bir türdür.¹¹⁶

Cahiliye devri Arap sosyal hayatında “kasas” adı verilen kıssaların çokça anlatıldığı, her Arap kabilesinin şairi, hatibi veya kâhininin aynı zamanda birer kâss olduğu bilinmektedir. Bu dönemdeki kıssaların konusunu daha çok “eyyâmü'l-Arab” olarak adlandırılan kabileler arası savaşlar teşkil etmekteydi. Bu savaşlarda gösterilen kahramanlıklarla yiğitlik ve cesaret örneklerinin anlatıldığı olaylar yanında şiir veya başka konularda nakledilen rivayetlerin bütününe “ahbâr” da denilirdi. İslâm öncesi

¹¹³ Gülşar DEMİRCİ, Mısır Edebiyatında Kısa Hikaye, (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2014), 12.

¹¹⁴ Gülşar DEMİRCİ, Mısır Edebiyatında Kısa Hikaye,13.

¹¹⁵ Gülşar DEMİRCİ, Mısır Edebiyatında Kısa Hikaye,14.

¹¹⁶ Şengül, “Kıssa”, 2: 500.

Arap toplumunda iyi ahlâk ve iyi davranışları telkin eden, kötülüklerden korunmayı öğreten veya hoş vakit geçirmeyi sağlayan aḥbâr ve kıssaların anlatılması özel bir meslekti.¹¹⁷

Kıssalar insanların hayatlarıyla ilgili bir veya birden çok olayı içeren hikâyelerdir. Bazı kıssalar ise insanla ilgili olmayan hadiseleri içerebilir. Kıssalar anlatılan olayın çeşidine göre değişiklik gösteren iki türe sahiptir. Birisi gerçek olayın hikaye edilmesi ikincisi ise hayale ve hurafeye dayanan, gerçekte olmayan olayın hikaye edilmesidir. Cahiliye dönemindeki hikâyeci ve kıssacılar bedevi çadırlarının kurulduğu yerlerde akşam otururlar hikâyelerini anlatmaya başlardı. Hikâyeler genellikle teselli etmek, irşad etmek, hurafe anlatmak, masal anlatmak, kahramanlık olayları ve kabile tarihlerini anlatmak amacıyla çeşitli konulardan seçilirdi. Söz konusu kıssalar cahiliye dönemindeki Araplara kendilerinden önceki nesilleri tarafından aktararak gelmiştir.

Dinî ve ahlâkî erdemlere ve cihada teşvik gayesiyle camilerde halka kıssa anlatan kimselere kâss (çoğulu kussâs) denilmiştir. İslâm'ın ilk zamanlarından itibaren ortaya çıkan ve iki asır kadar devam eden bu hikâyeciler, malzeme olarak Kur'an ve peygamber kıssaları yanında hurâfî ve hayalî hikâyelerle İsrâiliyat'ı da kullanıyorlardı. Özellikle Hz. Ömer devrinden sonra Hz. Osman - Hz. Ali ihtilâfı ve fitnesi zamanında çoğalan bu hikâyecileri, Hz. Ali mescitlerden uzaklaştırmıştır.¹¹⁸

2.3.3. Hikem ve Emşal

Arapça حکم kökünden türeyen حكمة hikmet sözlükte feraset sahibi olma, sağduyulu olma, bilgelik, felsefe anlamlarına gelmektedir. Hikmetin genel kabul gören tanımı: “En iyi olanı en faziletli olan ilimler vasıtasıyla bilmek” şeklindedir. Âlim, bilge, feraset sahibi kişilere de hakîm (حكيم) denilir. Hikmetin ıstılâhî olarak felsefî, dînî ve tasavvufî açıdan çeşitli tanımları bulunmakla birlikte Arap edebiyatı söz konusu olduğunda hikmet bir edebî tür olarak karşımıza çıkar. Hikmet Arap edebiyatında varlık gösteren en kadim ve zengin türlerden biridir.¹¹⁹

¹¹⁷ Şengül, “Kıssa”, 2: 501.

¹¹⁸ Şengül, “Kıssa”, 2: 501.

¹¹⁹ Sultan ŞİMŞEK, “Arap Edebiyatında Hikmet Türüne bir Örnek Olarak Hikem-i Ataiyye ve Özellikleri”, *Tarih Okulu Dergisi*, 10/1 (Eylül 2017): 277.

Arap edebiyatında hikmet: Hayatta edinilmiş bilgi ve tecrübelerden doğan, genelde nasihat amacıyla bilgece söylenmiş veciz sözlerdir. Hikmet Arap şiirinde ya doğrudan bir tür olarak yer almış ya da şairler yazdıkları şiirlerin arasına hikmetli sözleri serpiştirmişlerdir. Şiir ve nesirde hikmet Cahiliye döneminden itibaren Arap edebiyatında bir tür olarak vardır. Kuss b. Sâ'ide el-İyâdî, Eksem b. Şayfî, 'Âmir b. ez-Zarib el-'Udvânî gibi ünlü hatiplerin hutbeleri hikmetli sözlerle donatılmıştır. Sadru'l-İslâm döneminde dört halifeye ait hikmetler meşhur olmuştur ve İbn Abdi Rabbihi'nin el-'Ikdu'l-ferîd'i, İbn Kuteybe'nin 'Uyûnu'l-Ahbar'ı hikmetlerle doludur. Ayrıca hikmet türü tasavvûfî Arap edebiyatında da kendini göstermiş olup, Ebu'l-Medyen el-Gavsî'nin Mevâddu'l-gavsiyye, İbn Ataullah'ın Hikem-i Ataiyye eserleri edebî ve tasavvûfî hikmet alanında birer başyapıt haline gelmiştir. Arap edebiyatının meşhur şairlerinden Lebid b. Reb'i'a, Züheyr b. Ebî Sulmâ, Ebu'l-Atâhiyye, el-Mutenebbî ve el-Me'arrî gibi nice şairler hikmet türü şiirler nazmetmişlerdir.¹²⁰

Hikem ve emsal, hikmetli söz söyleyenler, ticaret yapanlar ve uzun hayat sürmüş olanlar tarafından söylenen kısa anlamlı ve belîğ cümlelerdir. Kastedilen manaya tam isabet eden ifadelerdir. Hikem ve emsal uzun deneyimler sonunda olgunlaşmış meyveler gibidir. Hikmet, akıl ve hayattaki tecrübeler yoluyla ortaya çıkan, doğru hüküm içeren, akılların kabul edeceği, nefislerin ve hislerin boyun eğdiği veciz ve belîğ sözdür. Cahiliye döneminde bu özellikleriyle tanınmış bilginler de mevcut idi. Araplar, övünecekleri zaman ve düşmanlık durumlarında onlara başvururlardı. Her kabilenin bir hatibi mevcut idi ve bu alanda sadece erkekler değil sözleri rivayet edilen, tanınmış hatibeler de aktif idi.¹²¹ Hikmetler; veciz, açık, ince manalı, etkili ve doğru oluşları sebebiyle önemli bir konuma sahiptir.

Hikmet kaynağı ilham veya düşünceler olan hayatın özüne veya hakikatine dair söylenen parlak edebî ifadedir. Uzun tecrübelerin ve hakikatlerin îcazla çarpıcı bir şekilde damıtılmış halidir. Hikmet kişisel söz ustalığına ve ilhama dayanır. Hikmetle basit durumlardan derin hakikatlere yol alınabilir. Gerek kültürlü gerekse avamdan her seviyede insana hitap edebilme özelliğine sahip nadir edebî türlerdendir. Hikmetin sosyal, siyâsî, ahlâki, dînî ve tasavvufî alanlara yayılan geniş bir konu yelpazesi vardır. Hikmetli sözlerde belli bir şekil ya da üslup takip edilmez. İbareler bazen îcazlı bir

¹²⁰ ŞİMŞEK, "Arap Edebiyatında Hikmet Türüne bir Örnek Olarak Hikem-i Ataiyye ve Özellikleri", 278.

¹²¹ YÜKSEL, "Cahiliye Döneminde Nesir ve Bir Hatip Olarak Eksem b. Sayfî", 391-418.

üslupla oldukça veciz bir tarzla dile getirilirken bazen de uzun cümlelerle dile getirilebilir.¹²²

Arap edebiyatında hikem ve meseller birbirine karıştırılmış olsa da iki türün ayırt edici özellikleri bulunmaktadır. Hikemin amacı bir uyarı, öğüt ya da bir hakikati dile getirmek iken meselde bir olaya istişhad vardır. Hikmetli sözler hakîm olma vasfına sahip kişilere aittir ve söyleyeni bellidir. Ancak meseller halka mal olmuştur. Hikmetlerin manası mesellere göre daha genişdir ve geneldir.¹²³

Cahiliye döneminde Arap edebiyatında Hikem ve emsal hususunda meşhur olan bazı kimseler vardır. Bunlardan birisi Lokman-ı Ad'dır. Bu Kur'an-ı Kerim'de konu edilen Lokman Hakîm'den farklı birisidir. İkincisi Eksem b. Şayfi'dir. Amir b. El-Zarab, Eksem b. 'Âmir, Herem b. Kutbe ve Lebid b. Rabî'a da bunlardan birileridir. Cahiliye döneminde seyyit, şerif veya hatip olarak bilinip de kendisine hikem ve emsal içerikli söz nispet edilmeyen kimse neredeyse yoktur.¹²⁴

2.3.4. Tavsiyeler (Vesâyâ) Öğütler

Arap edebiyatında, öğüt içeren sözleri karşılamak üzere yerleşmiştir kullanımı الوصايا : الوصية vasiyet“ Etimolojik olarak “ve-sa-ye” kökünden türeyen ve isim olma niteliği taşıyan bu kelime sözlükte, “vasiyet” ve “ısmarlanan şey” anlamlarının yanı sıra “öğüt” ve “tavsiye” manalarını da ifade etmektedir. Nitekim Lubâbu'l-Âdâb isimli edebiyat eserinde “bâbu'l vesâyâ” adıyla bir bölüm açan İbn Munkiz (ö. 584/1188), kelimenin bu iki manayı da içerdiğine dikkat çeken şu açıklamayı yapmıştır:¹²⁵

Vasiyet, iki türdür: Birincisi dirilerin dirilere vasiyetidir. Bu; terbiye etmek, iyiliği emredip kötülükten sakındırmak, hataya düşülmemesi için uyarmak ve iyi bir davranışa yönlendirmek şeklinde olur. Diğeri ise ölümlerin yani ölüm döşeğindeki dirilere, yapmaları gereken bir görev ve ödemeleri icap eden bir borç konusundaki vasiyetidir.¹²⁶

¹²² Ahmed Emin, “Arap Edebiyatında Hikmet”, çev. Zeynep Arkan, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*,14/ 26 (2012/2): 213-214.

¹²³ ŞİMŞEK, “Arap Edebiyatında Hikmet Türüne bir Örnek Olarak Hikem-i Ataiyye ve Özellikleri”, 278.

¹²⁴ Haşim Salim Menna', *El-Nesr fi'l-Asri'l-Cahili*, (Kahire: Darü'l-fikri'l-'Arabi li't-Tıbaa ve'n-Neşr, 1993):255.

¹²⁵ İbrahim FİDAN, *Arap Edebiyatında Yol Gösteren Öğütler*, (Ankara: Gece Kitaplığı Yayınevi, 2017):3.

¹²⁶ Ebu'l-Muzaffer Mueyyiduddevle Usâme b. Munkiz el-Kinânî, *Lubâbu'l-Âdâb*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, (Kahire: Mektebetu's-Sunne,1987): 1.

Bilgili ve tecrübeli birinin, edindiği birikim ve tecrübe doğrultusunda, değer verdiği kişi veya kişilerin davranışlarını düzenlemek ve onlara yol göstermek üzere söylediği, lafızları seçkin, anlamı tesirli bir edebî türdür. Vasiyet, alelâde bir konuşma değildir. Onda, kişinin öğrendiği bilgileri ve yaşadıklarından edindiği deneyimleri muhataba aktarmak, düşünce ve eylemlerini yönlendirerek onu iyiye ve doğruya sevk etmek amacı vardır. Özü itibari ile vasiyet, insanı ve toplumu ıslah etmek, ideal insan ve ideal toplumun teşekkülüne hizmet etmek gayesine matuftur. İnsanların hayatlarını kolaylaştırması, onların zarar görmesinin ve başkalarına zarar vermesinin önüne geçmesi, işlerini kolaylaştırarak onların başarıya ulaşmasına katkıda bulunması gibi özellikleri vasiyetin önemini gösterir.¹²⁷ Cahiliye Araplarının ünlü hatiplerinden Eksem b. Şayfi'nin (ö. 612 [630?]) “Akıllı öğütçünün görüşü, yolu şaşırmayan bir kılavuzdur” sözü de bunu teyit eder niteliktedir.

Öğüt, beşeri bir gereksinim olup insanlar öğüt vermeye ve almaya meyillidirler. Onda, tecrübelerini başkalarına aktarma gayreti veya başkalarının deneyimlerinden yararlanma fikri ön plana çıkar. Nitekim Eksem b. Şayfi, Temîm oğullarına yaptığı öğüt verici konuşmasının başında şöyle der:

يا بني تميم لا يفوتنكم وعظي إن فاتكم الدهر بنفسي، إن بين حيزومي وصدري لبحراً من الكلم، لا أجد له مواقع غير
أسماعكم، ولا مقار إلا قلوبكم فتلقوه بأسماع صافية، وقلوب واعية، تحمدوا عواقبها¹²⁸

*Ölüm beni sizden ayırsa da nasihatlerimi unutmayın yeter. Kafamda öyle bir söz deryası var ki, onu boşaltacak, sizin kulaklarınızdan başka bir yer, gönüllerinizden başka bir mesken bulamıyorum. Bu nedenle sözlerimi can kulağıyla ve gönülden dinleyin ki sonra bana teşekkür edesiniz.*¹²⁹

Cahiliye döneminden günümüze ulaşan öğüt verici sözlerin bir kısmının “mu‘ammerûn” adı verilen, Araplar içerisinde uzun ömür sürmüş bazı şahsiyetlere ait olması da tecrübe ve öğüt arasındaki ilişkiden kaynaklanmaktadır. Zira bu dönemin önemli simalarından olan ve 220 yıl yaşadığı rivayet edilen Zuheyr b. Cenâb el-Kelbî çocuklarına öğüt vereceği zaman şöyle demiştir:

¹²⁷ İbrahim FİDAN, Arap Edebiyatında Yol Gösteren Öğütler, 4

¹²⁸ “nesrû'l durr fi elmuhadarat” erişim: 22 Temmuz 2019,

<http://www.maktabatalfekker.com/book.php?id=5515>

¹²⁹ İbrahim FİDAN, Arap Edebiyatında Yol Gösteren Öğütler, 5

يا بني قد كبرت سني وبلغت حرسا من دهري فأحكمتني التجارب والأمور تجرية واختبار فاحفظوا عني ما أقول

وعود¹³⁰ ...

*Evlatlarım! İyice yaşlandım. O kadar uzun bir ömür sürdüm ki tecrübeler beni bir bilge yaptı. Zira her olay bir tecrübe ve deneyimdir. Söyleyeceklerimi iyi belleyin ve unutmayın...*¹³¹

Arap edebiyatında vasiyet müstakil bir edebî tür kabul edilir. İslâm öncesi dönemden itibaren hem şiir hem de nesir (hutbe ve risale) formunda, öğüt verici söz söyleme geleneğinin var olduğu anlaşılmaktadır. Cahiliye döneminde yaşamış Zülisba‘ el-‘Advânî (ö.600), ‘Âmir b. ez-Zarib ve Eksem b. Sayfî (ö. 612 [630?]) gibi isimler bu alanda akla gelen isimlerden bazılarıdır.¹³²

Öğüt içerikli söz söyleme geleneği İslâmî dönemde de varlığını devam ettirmiştir. Kur’an-ı Kerim’de, Lokman’ın öğütlerinin değerinin tescil edilmesi belki de bu yöndeki eğilimi teşvik edici olmuştur. Ayrıca bizzat Kur’an’ın kendisi başlı başına öğütlerle dolu olup Hz. Peygamber de en güvenilir nasihatçi “nâsîh emin” olarak ümmetine pek çok öğüt vermiştir. Hz. Ali, Abdülmelik b. Mervân (ö. 86/705), Ebû Cafer el-Mansûr (ö. 158/775), Harun er-Reşîd (ö. 193/809) ve Lisânuddîn b. el-Hatîb (ö. 776/1374) İslâmî dönem öğüt edebiyatı denildiğinde akla gelen pek çok isimden sadece bir kaçıdır.¹³³

Arap edebiyatında en uzun olanları bile birkaç sayfayı geçmeyen öğüt pasajları, belli bir dönem sözlü kültürle aktarılmıştır. Yazılı kültürün yaygınlaşması ile birlikte bu edebî ürünler Câhız’ın (ö. 255/869) el-Beyân ve’t-tebyîn’i, İbn Abdirabbih’in (ö. 328/940) el-‘Ikdu’l-ferîd’i, Ebû Ali el-Kâlî’nin (ö. 356/967) el-Emâlî’si ve Ebû Hilâl el-Askerî’nin (ö. 400/1009’dan sonra) Cemheratu’l-emsâl’i gibi edebiyat eserlerinde yerini almıştır. Bununla birlikte, bazı eserlerin müstakil olarak vasiyet türü sözleri bir araya getirmek amacı güttüğü görülmektedir. Di‘bil b. Ali el-Huzâî’nin (ö. 246/860) Vesâya’l-mulûk ve ebnâi’l-mulûk min veledi Kahtân b. Hûd isimli eseri, Ebu Hâtim es-Sicistânî’nin (ö.

¹³⁰ Safvet, Cemheretu hutabi’l-Arab, 1:126.

¹³¹ İbrahim FİDAN, Arap Edebiyatında Yol Gösteren Öğütler, 5

¹³² Şevkî Dayf, Târîhu’l-edebî’l-‘Arabî el-‘Asru’l-‘Abbâsiyyu’l-Evvel, (Kahire:Dâru’l-Me‘ârif, ts.) 465 vd.; Sihâm el-Fureyh, el-Vesâyâ fi’l-edebî’l-‘Arabiyyi’l-kadîm, (Kuveyt: Matba‘atu’l-Mu‘allâ, 1408/1998): 191.

¹³³ İbrahim FİDAN, Arap Edebiyatında Yol Gösteren Öğütler, 6

255/869) el-Vesâyâ'sı ve Ebu't-Tayyib el-Veşşâ'ya nispet edilen Vesâyâ'l-Mulûki'l-'Arab fi'l-Câhiliyye günümüze ulaşan bu nitelikteki eserlerdendir.¹³⁴

Arap öğüt edebiyatında muhteva, bireyi eğitmeyi ve onun, çevresi ve yaratıcısı ile ilişkilerini düzenlemeyi hedefleyen geniş bir konu yelpazesinden oluşmaktadır. Öğütler, toplumsal hayatla ilgili olan meselelerin yanı sıra idare, din, ahlâk, eğitim, yolculuk, cimrilik ve oburluk gibi çok çeşitli konular altında kümelenir. Bunlar arasında özellikle, aile ve toplum içerisindeki ilişkileri düzenleyen hususların geniş bir yer tuttuğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda, hikmetli sözleri ile meşhur bir Cahiliye şairi olan Zülisba' el-'Advânî'nin, oğlu Esîd'e yönelik aşağıdaki sözleri örnek verilebilir:

ألن جانبك لقومك يَجْبُوكُ، وتواضع لهم يرفعوك، وابسط لهم وجهك يطيعوك، ولا تستأثر عليهم بشيء يسودوك؛ وأكرم صغارهم كما تكرم كبارهم يكرمك كبارهم ويكبر على مودتك صغارهم، واسمح بمالك، واحم حريمك، وأعزز جارك، وأعن من استعان بك، وأكرم ضيفك، وأسرع التهضة في الصريخ، فإن لك أجلا لا يعدوك، وصن وجهك عن مسألة أحد شيئا، فبذلك يتم سوددك

*Kavmine iyi davran ki seni sevsinler. Alçak gönüllü ol ki seni yükseltsinler. Güler yüzlü ol ki sözünü dinlesinler. Onlardan hiçbir şeyi sakınma ki seni başa geçirsinler. Büyükleri say, küçükleri sev ki büyükler seni sevsin, küçükler seni saysın. Eli açık ol, aileni koru, komşuna değer ver, yardım isteyeneye yardım et, misafirine ikramda bulun ve muhtacın imdadına koş. Çünkü senin de bir ecelin var ve o, asla es geçmez. Birinden bir şey istemekten de sakın. Ancak bu sayede şerefîn kemale erer!*¹³⁵

Zülisba' bu konuşmasında, oğluna alçak gönüllülük, güler yüzlülük, büyüklere karşı saygılı olmak, küçükleri sevmek, yardımseverlik, cömertlik ve elinde olanla yetinmek gibi kabile (toplum) içerisinde ona saygınlık kazandıracak huy ve davranışları öğütlemetedir.¹³⁶

2.3.5. Kahinlerin Secili Nesri

¹³⁴ İbrahim FİDAN, Arap Edebiyatında Yol Gösteren Öğütler, 6

¹³⁵ Ebu'l-Ferec Ali b. el-Huseyn el-İsfahânî, el-Eğânî, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1415), 3: 69

¹³⁶ İbrahim FİDAN, Arap Edebiyatında Yol Gösteren Öğütler, 7

Sözlükte seci “güvercin, kumru vb. kuşların sonlarda aynı ses ögesini tekrar ederek ötmesi, dişi devenin tek düze ve uzun sesler çıkararak inlemesi, iki şeyin doğrulup düzgünleşerek birbirine denk ve benzer hale gelmesi” manalarına gelir. Terim olarak “daha çok nesir halindeki metinlerde ifade bölüklerinin (fikra) sonlarının aynı kafiye veya aynı vezinde ya da her ikisinde aynı olması” diye tanımlanır. Nesirde seci şiirdeki kafiyeyle tekabül eder.¹³⁷

Seci terimi Cahiliye döneminden beri bilinmekte olup günümüze kadar anlam değişikliğine uğramamıştır. Lafızları güzelleştirmeye yönelik edebî (bedî’î) sanatlardan olan seci üslûbu Cahiliye ve erken İslâm devirlerinde özellikle hitabe, vasiyet, hikmetli sözler ve dokunaklı öğütler (hikemiyat, mevâ’iz), zarif sözler (nevâdir) vb. edebî türlerin vazgeçilmez bir unsuru olmuştur. Kus b. Sâ’ide’nin Ukâz panayırında irat ettiği ve bir peygamberin gelme vaktinin yaklaştığını haber verdiği meşhur hitabesinde görüldüğü gibi Cahiliye döneminde seci genellikle zorlama ve yapmacıktan uzak, tabii bir şekilde gerçekleştiriliyordu. Kâhinlerin secili sözlerinde ise zorlama ve sunilik mevcuttu. Nitekim bu tür secili sözlerle konuşan bir sahâbîyi Resûl-i Ekrem menetmiştir¹³⁸

Seci’ye olumlu yaklaşanlar Câhiz, İbn Vehb el-Kâtib, Ebû Hilâl el-Askerî, İbn Sinân el-Hafâcî, Kelâî ve Ziyâeddin İbnü’l-Eşîr gibi edebiyat ve belâgat alimleridir. Bunlara ve belâgat âlimlerinin çoğuna göre Hz. Peygamber’in seci konusunda getirdiği yasak mutlak değil sadece kâhinlerin yaptığı seciler hakkında verilmiş bir karardır. Çünkü kâhinlerin secileri zorlama ve yapmacıklık içermekte idi.¹³⁹ Muhteva bakımından İslâm öğretileriyle çelişmesi, söz konusu yasaklayıcı hadisin söylendiği dönemin Cahiliye devrine yakın olması dolayısıyla sahâbîlerin inanç, düşünce ve davranışlarında Cahiliye kalıntılarının devam etmesi gibi hususlardır. Câhiz’in ifadesiyle bugün illet ortadan kalktığına göre yasak da kalkmış olmalıdır; zira Hulefâ-yi Râşidîn, huzurlarında secili konuşan hatipleri menetmemiştir.¹⁴⁰

Kahinlerin söylediği secili nesir cahiliye döneminde bilinen özel bir hitabet türüdür. Ancak İslam dinin ortaya çıkışı ile yok olup gitmiştir. Bu türde tekrar eden kafiyeler

¹³⁷ İsmail Durmuş, “seci”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları ,2009), 36: 273-275

¹³⁸ Durmuş, “seci”, 273-275.

¹³⁹ Ebû Hilâl el-Askerî, Kitabu’s-sinâ’ateyn,(Beyrut: Mektebetu’l-asriyye,1419): 286.

bulunmaktadır. Biraz kapalı ve anlaşılması zordur. Kâhinlere gelince onlar cahiliye döneminde tapınaklar ve ibadet yerlerinde putperest dini bir vazife yürüten kimselerden oluşmakta idi. Kendilerine “kâhin” deniliyordu. Eksem b. Şayfi, Mamur el-Harisi, Şafi’ b. Küleyb el-Sadefi, İbnü’s-Sa’b, Satih b. Rabia el-Zi’bi, Sülemi b. Ebu Hayy, el-Şa’saa, Zü’l-Hulsa, Sâ’ide, Zerka, Ğaytala el-Kuraşiyye ve kadın olarak Zebra beni Riam bu kâhinlerden birkaçıdır.

Çalışmamızda bizim konumuz daha çok cahiliye dönemindeki nesirlerde yer alan ahlaki kültür üzerinde yoğunlaşmak olacaktır. Çalışmamızı cahiliye döneminde yaşamış iki kimseden Kuss b. Sâ’ide el-İyadi ve Eksem b. Şayfi üzerine hasredeceğiz.

2.4. KUSS B. SÂ’İDE EL-İYADİ

2.4.1. Nesebi ve Yetişmesi

İslam Öncesi Arap hakîmlerindendir. Hicretten önce 23 yılına denk gelen 600’lü yıllarda vefat etmiştir. Kuss b. Sâ’ide b. Huzafe b. Züfer b. İyad şeklinde söylenmesi onun soyunun İyad kabilesine dayandığını göstermektedir. Ayrıca onun soyunu gösteren Kuss b. Sâ’ide b. Amr b. Adiyy b. Malik b. İ’dan b. Nemir b. Vaile b. Tamsan b. Arz Menat b. Yekdüm b. Efasa b. Da’mi b. İyadi şeklinde başka bir şecere daha vardır, buna göre de soyu yine İyad Kabilesine dayanmaktadır.¹⁴¹

Yetiştirdiği hatiplerle tanınan Necran çevresindeki İyâd kabilesine mensuptur. Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmamakta, ancak kaynaklarda iyi bir hatip ve şair olduğu, insanlara nasihat etmek üzere Şam ve Irak dahil birçok yeri gezdiği, hatta bu arada Bizans imparatoruyla dostluk kurup onunla ilim, akıl, edep, mürüvvet, mal ve mülk konularında sohbet ettiği belirtilmektedir.¹⁴² Resûl-i Ekrem’in, risâletinden önce adı Hanîfler arasında zikredilen Kus b. Sâ’ide’nin Ukâz panayırında verdiği hutbeyi dinlediği, İslâm’a girmek üzere Cârûd b. Abdullah başkanlığında Medine’ye gelen İyâd kabilesi heyetine onu sorduğu ve kendisinin ölmüş olduğunu öğrendiği rivayetler arasında yer alır. Tevhid inancına vurgu yapması sebebiyle Hz. Peygamber’in çok

¹⁴⁰ Câhız, el-Beyân ve’t-tebyîn, 1: 289-290.

¹⁴¹ Hüseyin Elmalı, Nübüvvet Öncesi Arabistan’da Edebiyat, Hitabet ve Yazı,79.

beğendiği, ancak ezberlemediği bu hutbeyi orada bulunan Hz. Ebû Bekir'in ezbere tekrarladığı rivayet edilir.¹⁴³

Kaynaklarda Cahiliye devrinde yaşadığı rivayet edilen birçok hatibin ismi geçmektedir. Özellikle İyâd ve Temîm kabileleri hitâbetteki üstünlükleriyle tanınmıştır. Konuşmalarında insanları putları terketmeye ve Allah'a ibadete çağırarak, "emmâ ba'dü" şeklindeki başlangıç sözünü ilk defa kullanan, konuşma sırasında yüksek yere çıkmak, kılıç veya asâya dayanmak gibi âdetleri başlatan Kus b. Sâide ile Araplar'ın hekim ve kadılarından olup tefekkür ve duygu yüklü konuşmalarını atasözleri ve vecizelerle süsleyen Eksem b. Sayfî (ö. 612) Arap hitâbetinin en ünlü isimleridir.¹⁴⁴ Kus b. Sa'ide, Arap edebiyatının bu devresindeki hitabete damgasını vuran hatiplerin en başta gelenlerinden birisidir. Büyük edip el-Câhiz, el-Beyân adlı eserinde Kus b. Sa'ide'yi şâir, belîğ ve hakim hatiplere örnek gösterir.¹⁴⁵

Kus b. Sâide'nin Cahiliye Arapları içinde öldükten sonra dirilmeye inanan ilk kişi olduğu, yalnız Allah'a inandığı, Arapları putlardan uzak durmaya, Allah'a ibadet etmeye çağırdığı ve onlara yakında bir peygamberin geleceğini haber verdiği nakledilir. Kısa ve öz konuşması yanında etkileyici ve secili ifadeler kullanmasından dolayı belagati "Kus'tan daha belîğ" ifadesiyle darbimesel haline geldiği gibi onun Arapların hakîm ve hakemi diye anılmasına da yol açmıştır.¹⁴⁶

Muammerûndan olan ve seksen üç yaşında iken 600 yılı civarında öldüğü belirtilen Kus b. Sâ'ide'nin 180, 350 ve hatta 700 yıl yaşadığı da rivayet edilir. Halep yakınında Ravhîn'de bulunan bir adak ve ziyaret yerinin onun kabri olduğu söylenir

Peygamber Efendimiz de gençliğinde Kus b. Sâ'ide'yi 'Ukâz panayırında, bir deve üzerinde konuşma yaparken görmüş, dinlemiş ve etkilenmiştir. Bu hâdiseye birçok edip ve tarihçinin, konuyu eserlerinde ele alıp işlemelerine vesile olmuştur. Hâdiseye târihinde oldukça geniş yer ayıran İbn Kesir'in topladığı rivayetlerden bakılırsa, Rasûlullah, kendisini ziyarete gelen İyâd kabilesi mensuplarına onu sormuş, ölmüş olduğunu

¹⁴² Mehmet Ali Kapar, "Kus. b. Sâ'ide" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (Ankara: TDV Yayınları,2002), 26: 460.

¹⁴³ Kapar, "Kus. b. Sâ'ide" ,26: 460.

¹⁴⁴ Hüseyin Elmalı, Nübüvvet Öncesi Arabistan'da Edebiyat, Hitabet ve Yazı,79.

¹⁴⁵ Hüseyin Elmalı, Nübüvvet Öncesi Arabistan'da Edebiyat, Hitabet ve Yazı,79.

¹⁴⁶ Kapar, "Kus. b. Sâ'ide" ,26: 460.

söylemeleri üzerine, Ukâz'da iradettiği hutbeden parçalar okunmasını istemiştir. Kuss b. Sâ'ide o meşhur meşhur hutbesinde şunları söylemiştir:

2.4.2. Meşhur Hutbesi

"يا أيها الناس اسمعوا وعوا وإذا وعيتم فانتفعوا إنه من عاش مات ومن مات فات وكل ما هو آت آت مطر ونبات وأرزاق وأقوات وآباء وأمهات وأحياء وأموات جمع وأشتات وآيات وأرض ذات رتاج , وبحار ذات أمواج ما لي أرى الناس يذهبون فلا يرجعون أرضوا بالمقام فأقاموا أم تركوا هناك فناموا أقسم قس قسماً لا حانث فيه ولا آثم إن الله ديناً هو أحب إليه من دينكم الذي أنتم عليه ونبياً قد حان حينه وأظلكم أوانه فطوبى لمن آمن به فهداه , وويل لمن خالفه وعصاه ثم قال تباً لأرباب الغفلة من الأمم الخالية والقرون الماضية يا معشر إباد أين الآباء والأجداد وأين ثمود وعاد وأين الفراعنة الشداد أين من بنى وشيد وزخرف ونجد وغره المال والولد أين من بغى وطغى وجمع فأوعى وقال أنا ربكم الأعلى ألم يكونوا أكثر منكم أموالاً وأطول منكم آجالاً وأبعد منكم آمالاً طحنهم الثرى بكلكله ومزقهم بتطاولة فتلك عظامهم بالية وبيوتهم خاوية عمرتها الذئاب العاوية كلا بل هو الله الواحد المعبود ليس والد ولا مولود ثم أنشأ يقول:

في الداهيين الأولين من القرون لنا بصائر

ورأيت قومي نحوها تمضي الأصاغر والأكابر

لا يرجع الماضي إلي ولا من الباقين غابر

أيقنت أني لا محالة حيث صار القوم صائر"

"Ey İnsanlar! Geliniz, dinleyiniz, belleyiniz, ibret alınız. Yaşayanlar ölür, ölenler fena bulur. Olacak olur. Yağmur yağar, otlar biter. Çocuklar doğar, analarının, babalarının yerini alır. Sonra hepsi ölüp gider. Olayların ardı arkası kesilmez, hepsi birbirini kovalar.

Kulak veriniz, dikkat ediniz. Gökte haber, yerde ibret alacak şeyler var.

Yeryüzü bir büyük divan. Gökyüzü yüksek bir tavan. Yıldızlar yürür, denizler durur. Gelen kalmaz, giden gelmez. Acaba vardıkları yerden hoşnut olup da mı kalıyorlar?

Yoksa orada kalıp da uykuya mı dalıyorlar? Yemin ederim, Allah indinde bir din vardır ki şimdi içinde bulunduğunuz dinden daha Sevgilidir. Ve Allah'ın gelecek bir peygamberi vardır ki gelmesi pek yakındır.

Gölgesi başımızın üstüne geldi. Ne mutlu o kimseye ki ona inanır, o da ona doğru yolu gösterir. Vay o talihsiz ki, ona isyan eder, karşı çıkar. Yazıklar olsun ömürleri gaflet ile geçen ümmetlere.

Ey insanlar! Hani, babalarınız, dedeleriniz, hani süslü köşkler, taştan evler yapan Âd ve Semut kavmi, hani dünya varlığına gururlanıp da kavmine, “Ben, sizin en büyük Rabb'inizim.” diyen firavun ile nemrut? Onlar size göre daha zengin, kuvvet ve kudretçe sizden daha üstün değil miydiler? Bu yer, onları değirmeninde öğüttü, toz etti, dağıttı. Kemikleri bile çürüyüp dağıldı. Evleri yakılıp ıssız kaldı. Yerlerini, yurtlarını şimdi köpekler şenlendiriyor. Sakın onlar gibi gaflet etmeyin. Onların yoluna gitmeyin. Her şey fanidir. Baki olan ancak Allah'tır ki birdir, ortağı ve benzeri yoktur. Tapılacak ancak odur. Doğmamış ve doğurmamıştır. Bizden önce gelip geçenlerde bize ibret olacak şey çoktur. Ölüm ırmağının girecek yerleri var; ama çıkacak yeri yoktur. Büyük küçük hep göçüp gidiyor. Giden geri gelmiyor. Kesin olarak biliyorum ki herkese olan bana da olacaktır.”¹⁴⁷

Şehristani, “el-Milel ve'n-Nihal” adlı eserinde Kuss b. Sâ'ide'yi tevhid inancına sahip olan ve hesap gününe inananlar arasında saymaktadır.¹⁴⁸ Diğer Arap hakimleri gibi şiir, seci ve nesir olarak Kuss b. Sâ'ide'ye ait olan birçok söz ve vardır. Ona nispet edilen sözler ve fiiller arasında şunlar yer almaktadır:

2.4.3. Öncü Olduğu Konular

Asaya dayanarak ilk konuşan kimsedir.

“Falan kimseden falan kimseye” diye yazan ilk kimsedir.

“Emma ba'dü” “imdi”¹⁴⁹ ifadesini kullanan ilk kimsedir.

“Delil iddia edene yemin inkâr edene gerekir” sözünü ilk söyleyen kimsedir.

¹⁴⁷ İbn-i Kesîr, el-Bidâye ve'n-nihâye,(Beyrut,Mektebetu'l-me'ârif,1990), 2: 239.

¹⁴⁸ Şehristani, el-Milel ve'n-Nihal, (Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1992) 3: 86.

¹⁴⁹ Süyüti, el-Müzhir fî ulumi'l-Luğa ve Envaiha,(Beyrut: el-Mektebetu'l-'asriyye,ts.),1: 396.

Kuss b. Sâ'ide'nin yapmış olduğu konuşmaları arasında onun akli seliminin kendisini bir olan Allah'a inanmaya ve kavminin taptıkları putları reddederek Allah'a hiçbir şeyi şirk koşmamaya götürdüğünü, ayrıca ahirete inandığını görmekteyiz. Kendisi kavmini üzerinde oldukları yanlış inanışa karşı uyarılmış ve şirkin terk edilmesi gerektiğini, tevhit inancının zorunlu olduğunu vurgulamıştır.

Kâinatta tefekkürden ve Allah'a imandan daha üstün hangi ahlak vardır? Diyerek Allah'a inancın en üstün vasıf olduğu şirkin insan ahlakına aykırı bir inanç olduğunu vurgulamıştır.¹⁵⁰

2.5. EKSEM B. ŞAYFİ

2.5.1. Nesebi ve Yetişi

Ebû Hayde (Ebü'l-Haffâd) Eksem b. Sayfî b. Rebâh (ö. 612 m.?)

Temîm kabilesinin Üseyyid kolundan olup hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Meşhur Kûfe kadısı Yahyâ b. Eksem'in (ö. 242/857) atalarındandır. Şiirleri, hitabeti, hikmetli sözleri, isabetli görüşleri ve nasihatleriyle şöhret bulmuş, dostluk, fazilet, adalet, doğruluk, nefis terbiyesi gibi konularda fikir beyan etmiştir. Onun gerek cimrilik, yalan, haset, tembellik, dilencilik, âcizlik ve döneklilik hakkındaki görüşlerinden, gerekse savaş, zenginlik, fakirlik, gazap, hilim, zulüm, mizah, güzel, çirkin, dostluk ve sevgi konularındaki fikirlerinden hayat felsefesini ve dünya görüşünü tespit etmek mümkündür.¹⁵¹

Eksem b. Sayfî ensâb ilmini çok iyi bildiği için kabileler arasındaki soy, asalet ve fazilet tartışmalarında hakemliğine başvurulurdu. Kabilesi içinde övünme ve yerme amacıyla yapılan şiir müsabakalarını sevmez ve bu tür yarışmalarda hakemlik yapmayı kabul etmezdi. Civardaki ülke ve kabilelerin reisleri onun görüşlerine değer verir, tavsiyelerini alırlardı. Hîre Meliki Nu'mân b. Münzir'in güvenini kazandığı için zaman zaman ona elçilik ve müşavirlik yapmıştır.¹⁵²

¹⁵⁰ İbn-i Kesîr, el-Bidâye ve'n-nihaye, 2: 239

¹⁵¹ Asri Çubukçu, "Eksem b. Sayfî", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10: 550-551

¹⁵² Çubukçu, "Eksem b. Sayfî", 10: 550-551.

Eksem, kısa ve öz hikmetli sözleriyle, edebiyatıyla, adaletiyle, kabilesi arasında her ne kadar ünlüyse de bölgedeki Araplar arasında da o kadar bilinen, sayılan bir şahsiyettir. Bu nedenle Araplar arasında Arap bilgesi anlamına gelen “*Hakîmu'l-Arab*” diye nitelendirilir.¹⁵³

Kaynaklarda Eksem'in Arap edebiyatındaki değerini gösteren birtakım rivayetler daha mevcuttur. Bunlardan biri şöyledir: Ahnef b. Kays'a “*Bu hilim ve hikmeti nereden buldun?*” diye sorulunca “Kays b. Asım'dan” diye cevap vermiştir. Kays'a “*Bu hilmi kimden öğrendin? Kimin ilmini rivayet ettin de bu bilgiyi elde ettin?*” diye sorulunca o da; “*Eksem b. Sayfî'den öğrendim*” diye cevap vermiştir.¹⁵⁴

Eksem b. Sayfî'nin Müslümanlığı hakkında çeşitli rivayetler vardır. İslâmiyet'in ilk yıllarında Hz. Muhammed'in peygamber olduğunu haber alınca oğlu Hubeş'i veya iki adamını Mekke'ye gönderdiği, Hz. Peygamber'in nesebini ve tebliğinin esaslarını araştırdığı, kabilesini toplayarak onlara bu davete uymalarını tavsiye ettiği ve bir müddet sonra öldüğü veya 100 kadar adamıyla Mekke'ye giderken yolda öldüğü rivayet edilmektedir.¹⁵⁵ Ebû Hâtim es-Sicistânî bu olayı anlattıktan sonra, “*Kim Allah ve resulü uğrunda hicret ederek evinden çıkar da sonra kendisine ölüm yetişirse onun mükâfatı Allah'a aittir*” meâlindeki âyetin onun hakkında nâzil olduğunu söylemektedir.¹⁵⁶

Eksem'in İslâmiyet'le ilgili araştırmaları konusundaki rivayetler Eksem b. Ebü'l-Cevn ile Eksem b. Sayfî b. Abdüluzzâ hakkında da nakledilmektedir. İbn Abdülber, İbnü'l-Esîr ve İbn Hacer el-Askalânî bu rivayetleri değerlendirerek Eksem'in Müslüman olmadığı sonucuna varmışlarsa da onun sözleri incelendiğinde en azından Yahudilik, Hıristiyanlık ve putperestliğin karıştığı bozuk akîde ve inançlardan uzak olan Hanîfler arasında yer aldığı söylenebilir.¹⁵⁷ Muammerûndan olan Eksem'in doksan küsur yıl yaşadığı ve hicretten önce öldüğü rivayet edildiği gibi 190, hatta 330 veya 340 yıl yaşadığı da ileri sürülmekte, Ömer Ferruh onun 612'de (Târîhu'l-edeb, I, 201-202), Ziriklî ise 630'da (el-A'lâm, II, 6) öldüğünü söylemektedir. Eksem b. Sayfî hakkında

¹⁵³ Abdullah b. Muslim ibn Kuteybe, el-Meârif, thk. Servet Ukkâşe, (Kâhire: el-Hey'etu'l-Misriyye li'l-kitâb, 1960) 298.

¹⁵⁴ Abdülhakim ÖNEL, “Hakîmu'l-Arab Eksem b. Sayfî'nin Eserleri Üzerinde Bir İnceleme” *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/ 34 (Şanlıurfa: Temmuz–Aralık 2015.): 159.

¹⁵⁵ Suyuti, el-Muzhiru fi 'ulumi'l-lugati ve enva'iha, thk. Muhammed Cad, Ali el-Beccâvî, (Kahire: ts.), 2: 207.

¹⁵⁶ Suyuti, el-Muzhiru fi 'ulumi'l-lugati ve enva'iha, 2: 207.

¹⁵⁷ Çubukçu, “Eksem b. Sayfî”, 10: 550-551.

Abdülazîz b. Yahyâ el-Celûdî'nin (ö. 332/944) Ahbâru Eksem adıyla bir eser kaleme aldığı rivayet edilmekte, ayrıca Ali Muhsin Îsâ ile (Bağdad 1409/1989) Muhammed Bedrî'nin (Beyrut 1407/1986) Eksem b. Sayfî adlı çalışmaları bulunmaktadır.¹⁵⁸

Ünlü İslam tarihçilerinden el-Yâ'kûbî'nin Eksem'i Cahiliye döneminin önde gelen Arap bilgeleri arasında sayması da oldukça dikkat çekicidir.¹⁵⁹

Eksem, Arap nesep ilmine vakıf olduğu gibi kabileler arasındaki sorunların çözümünde de oldukça yetenekli ve kabiliyetliydi. Meclislerde hitap ederken kısa ve öz sözlerle hitap ederdi. Bu yüzden onun atasözleri çok meşhur olmuştur ve Araplar arasında bu hikmet dolu sözleri dilden dile dolaşmıştır.¹⁶⁰

Cahiliye döneminde okuma yazma bilenlerin sayısı oldukça azdı. Eksem bu okuma yazama bilenler arasında yer alıyordu.¹⁶¹ Eksem iyi bir bilge olduğu kadar aynı zamanda iyi bir hatipti. Necran kralı, Kisra, Haris el-Gassanî ve Numan el-Münzirî gibi dönemin krallarıyla yakınlık kurmuştur. Onlara çeşitli mektuplar yazmış ve onlardan da mektuplar almıştır. Onlara yazmış olduğu mektuplarında hikmetli sözlere, nasihatlere, darb-ı mesellere yer vererek edebî yeteneğini ortaya koymuştur. Aynı zamanda Numan el-Münzirî'nin Kisra'ya göndermiş olduğu Arap hatiplerinden oluşan heyette de yer almıştır.¹⁶²

2.5.2. Eksem'in Hz. Peygamber'e Gidişi

Eksem, İslam dini ile ilgili bilgilendikten sonra kavminden yaklaşık yüz kişiye yakın bir ekiple Hz. peygambere gitmek üzere yola çıktı. Yolda iken susuzluktan vefat etti.¹⁶³ Ölmek üzereyken yanındakilere Hz. Peygamber'e (a.s.) tabi olmalarını vasiyet etti ve Müslüman olduğuna dair onları şahit tuttu.¹⁶⁴ Bunun üzerine İbn-i Abbâs¹⁶⁵ gibi müfessirlerin de ifade ettiği gibi Allah (c.c), onun hakkında şu ayeti indirdi:

¹⁵⁸ Çubukçu, "Eksem b. Sayfî", 10: 550-551.

¹⁵⁹ Cevâd Alî, el-Mufasssal fî târihi'l-'Arab kable'l-İslâm, (Beyrut: ts.),504.

¹⁶⁰ el-İskenderî, İnânî, *el-Vasît fi'l-edebi'l-'Arabî ve târihihi*, (Kahire: Daru'l-me'ârif,1944): 32.

¹⁶¹ İbrâhîm es-Sâmirâî, "el-Emsâl el-'Arabiyye", *Mecelletu't-turâsi's-Şa'bi*, 1 (1975), 11; Ali Şelk, *en-Nesru'l-'Arabî fi nemâzicîhi ve tetavvurihi li 'asreyi'n-nahdati ve'l-hadîs*, (Beyrut:Daru'l-kalem, 1974): 23 .

¹⁶² Abdülhakim Önel, "Hakîmu'l-Arab Eksem b. Sayfî'nin Eserleri Üzerinde Bir İnceleme", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20/34, (Şanlıurfa:Temmuz-Aralık 2015), 160.

¹⁶³ İbn Hacer, el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe, (Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye,1415). 1:169.

¹⁶⁴ Ahmed Zeki Safvet, *Cemheretu hutabi'l-'Arab fi usûri'l-'Arabiyyeti'z-zâhire*,(Kahire:Daru'l-me'ârif, 1923), 1: 262.

¹⁶⁵ İbn Nubate, Serhu'l-uyûn fî şerhi risaleti İbn Zeydûn,(Beyrut: Daru'l-fikri'l-'Arabi,1964): 33.

"وَمَنْ يُهَاجِرْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يَجِدْ فِي الْأَرْضِ مُرَاعِمًا كَثِيرًا وَسَعَةً وَمَنْ يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِهِ مُهَاجِرًا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ يُدْرِكُهُ الْمَوْتُ فَقَدْ وَقَعَ أَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا"

"Allah yolunda hicret eden kimse yeryüzünde gidecek birçok güzel yer ve bolluk (imkân) bulur. Kim Allah ve Resulü uğrunda hicret ederek evinden çıkar da sonra kendisine ölüm gelirse artık onun mükâfatı Allah'a aittir. Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir."(en-Nisa,4/100)

Bu rivayetlere rağmen Eksem'in Müslüman olup olmadığı tartışmalıdır. İbn Abdiberr, İbnü'l-Esîr ve İbn Hacer el-Askalânî yukarıda ifade edilen rivayetlere dayanarak Eksem'in Müslüman olduğunu iddia etmişlerdir. Ömer Ferruh ise onun şirk üzere öldüğü kanaatindedir.¹⁶⁶ Kanaatimizce Eksem'in İslam'ı kabul ettiği her ne kadar kesin değilse de sözleri, vasiyetleri, hutbeleri vs. incelendiğinde en azından Yahudilik, Hristiyanlık ve şirkten uzak olduğu ve Hanif olabileceği sonucuna varılabilir.¹⁶⁷

Eksem b. Sayfi'nin yıllar önce söylemiş olduğu hikmetli sözlere, mesellerine ve vasiyetlerini dikkatlice incelediğimizde hayat için iyi bir düstur ve örnek alınabilecek ender bir kaynak olduğu açıkça görülecektir. Cahiliye döneminde evrensel hukuka uygun bazı yorumlarda bulunmuştur. Örneğin çocuğun doğduğu yatağa ait olduğunu ilk söyleyen kişinin Eksem b. Sayfi olduğu söylenir. Daha sonra İslam bunu onaylamış ve desteklemiştir.¹⁶⁸

Zira Hz. peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

الولد للفراش وللعاهر الحجر

"Çocuk yatağındır, zina edeneyse taş vardır."¹⁶⁹

2.5.3. Hikmetli Sözleri

Eksem b. Sayfi'nin dile getirdiği bazı hikmetler şunlardır:

¹⁶⁶ Ömer Ferruh, Tarîhu'l-edebe'l-Arabî, (Beyrut: Daru'l-ilm li'l-melâyîn, ts.), 1:201.

¹⁶⁷ Çubukçu, "Eksem b. Sayfi", 10: 552.

¹⁶⁸ Önel, "Hakîmu'l-Arab Eksem b. Sayfi'nin Eserleri Üzerinde Bir İnceleme", 160.

¹⁶⁹ Buhârî, "Buyu", 3-100; Müslim "Radâ", 36.

القرابة تحتاج إلى مودة والمودة لا تحتاج إلى قرابة

“Akrabalık sevgiye ihtiyaç duyar fakat sevgi akrabalığa muhtaç değildir.”

أناؤوا في الديار وتواصلوا في المزار

“Yurtta uzak olabilirsiniz ama ziyaretle birbirinize yakın olun”¹⁷⁰

Yani Evleriniz barklarınız birbirinize uzak olabilir fakat kalpleriniz yakın olsun.

المزاحة تذهب المهابة

“Şakalaşmak heybeti götürür”¹⁷¹

مقتل الرجل بين فكيه

“Kişinin ölümü iki çenesi arasındadır.”¹⁷²

آفة الرأي الهوى

“Sağlıklı görüşün afeti arzu ve hevestir”¹⁷³

لا جماعة لمن اختلف

“Ayrılığa düşenin topluluğu olmaz”

إذا أردت النصيحة فتأهب للظنة

“Nasihat etmek istersen töhmete uğramaya hazır ol”¹⁷⁴

إن قول الحق لم يدع لي صديقا

¹⁷⁰ el-Câhız, el-Beyân ve't-tebyîn, 3: 255.

¹⁷¹ Ebu'l-Fadl Ahmed el-Meydânî, Mecme'u'l-emsâl, thk. Muhammed Muhyiddîn, (Kâhire:Daru'l-me'ârif, 1959), 2: 287.

¹⁷² el-Meydânî, Mecmeu'l-emsâl, 2:287.

¹⁷³ el-İşbîlî, ez-Zehâiru ve'l-alâk fi âdâbi'n-nüfûsi ve mekârimi'l-ahlâk,(Beyrut: Daru Sâdir, 2011): 40.

¹⁷⁴ Safvet, Cemheretu hutabi'l-Arab, 1:312.

“Doğruyu söylemek bana bir arkadaş bırakmadı”

حيلة من لا حيلة له الصبر

“Çaresi olmayan kimsenin çaresi sabretmektir.”¹⁷⁵

شر الملوك من خافه البريء

“Hükümdarların en kötüsü beri” (suçsuz) olanın kendisinden korktuğu hükümdardır”¹⁷⁶

2.5.4. Darb-ı Meselleri

Bazı kaynaklarda Eksem b. Sayfî ile Büzürcemihir’in meselleri tek başlık altında zikredilmiştir. Bunları birbirinden ayırt etmek mümkün gözükmemektedir. Ayrıca klasik emsal kitaplarında cahiliye döneminde yaşamış olan Lokman el-Âdî, Eksem b. Sayfî ve Evs b. Hârise gibi kimselere kendileri dile getirmedikleri halde pek çok mesel isnat edilmiştir.¹⁷⁷

لا تطمع بكل ما تسمع

“Her duyduğun şeye tamah etme”¹⁷⁸

حافظ على الصديق ولو في الحريق

“Yangında bile olsa arkadaşı koru.”

قد صدع الفراق بين الرفاق

“Ayrılık yoldaşların arasını açtı”

غشك خير من سمين غيرك

“Senin zayıfın başkasının irisinden iyidir.”

¹⁷⁵ İbn Abdi Rabbihî, el-‘Ikdu’l-ferîd, (Beyrut: Daru’l-kütübi’l-ilmîyye, 1983),3: 38.

¹⁷⁶ el-İşbîlî ez-Zehâiru ve’l-alâk fi âdâbi’n-nüfûsi ve mekârîmi’l-ahlâk, 183.

¹⁷⁷ Abdulmecîd Katâmiş, el-Emsâlu’l-Arabiyye, (Dımeşk: Daru’l-fıkr, 1988): 126.

¹⁷⁸ Safvet, Cemheretu hutabi’l-Arab,1: 312.

قد يبلغ الحضم بالقضم

“Ağız dolusu yemeğe ancak dişin ucuyla ısıtıp yemekle ulaşılabilir”¹⁷⁹

لا ينفع مع الجزع التبعي ولا ينفع مما هو واقع التوقي

“sabırsızlıkla sebatın faydası olmaz, olmuş bir şeyden kaçınmaya çalışmak da kişiye fayda sağlamaz”

قد حلبت الدهر أشطره فعرفت حلوه ومره

“Zamanın iki memesini sağdım; tatlısıyla acısını tanıdım.”

2.5.5. Hutbeleri

Cahiliye döneminde Araplar, komşu devlet ve krallıklara diplomatik heyetler olarak kabul edilebilecek heyetlere kendilerini temsilen fesahat ve belagat ile temayüz etmiş hatipleri seçerlerdi. Nitekim Hîre kralı Numan b. Münzir, Arap fesahat ve belagatini ispat etmek üzere İran krallarından Kisra Enuşirvan’a içinde Eksem’in de bulunduğu böyle bir heyet göndermiştir.¹⁸⁰ Numan b. Münzir İran hükümdarı Kisra Enuşirvan’ın huzuruna geldiğinde yanında Rum, Hint ve Çin heyetlerinin kendi milletlerini övdüklerini görmüştür. Numan b. Münzir de Arapları övüp onların bütün milletlerden üstün olduğunu ifade ettiğinde Kisra öfkelenerek Arapların din ve dünyaya dair milletler arasında bir değeri olmadığını, onların zelil ve barbar bir topluluk olduklarını söylemiştir. Numan da Araplardan bir topluluk getireceğini ve bu sözlerine onların cevap vereceğini ifade etmiştir. Kisra da bunu kabul edince Numan, Arap hatiplerden Kisra’ya gitmelerini ve Arap meziyetlerinden bahsedip Arapların onun zannettiği gibi olmadıklarını ifade etmelerini istemiştir.¹⁸¹

Eksem’in hutbelerinde az sözle çok mana ifade etmek, kelimeler ve cümleler arasında güzel uyum, seçkin sözler, ince anlamlar ve donatılmış ifadeler gibi hususlar ön plana çıkmaktadır. Eksem b. Sayfi’nin dile getirdiği bazı hutbeleri şunlardır:

¹⁷⁹ Safvet, Cemheretu hutabi’l-Arab 1:312.

¹⁸⁰ Yasin Kahyaoğlu, “Şiir ve Nesir Bağlamında Arapçanın İslam Kültüründeki Yeri”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19, (Şanlıurfa: Ocak-Haziran 2008), 97.

¹⁸¹ Safvet, Cemheretu hutabi’l-Arab,1: 15-16.

2.5.5.1. Eksem'in Kisra Karşısında Okuduğu Hutbe

Metin:

إن أفضل الأشياء أعاليها. وأعلى الرجال ملوكها ، وأفضل الملوك أعمها نفعاً ، وخير الأزمنة أخصبها ، وأفضل الخطباء أصدقها ، الصدق منجاة ، والكذب مهوأة ، والشر لاجحة ، والحزم مركب صعب ، والعجز مركب وطيء ، آفة الرأي الهوى ، والعجز مفتاح الفقر ، وخير الأمور الصبر ، حسن الظن ورطة ، وسوء الظن عصمة ، إصلاح فساد الرعية خير من إصلاح فساد الراعي ، من فسدت بطانته كان كالغاص بالماء ، شر البلاد بلاد لا أمير بها ، شر الملوك من خافه البريء ، المرء يعجز لا محالة ، أفضل الأولاد البررة ، خير الأعوان من لم يراء بالنصيحة ، أحق الجنود بالنصر من حسنت سريرته ، يكفيك من الزاد ما بلغك المحل ، حسبك من شر سماعه ، الصمت حكم ، وقليل فاعله ، البلاغة الإيجاز ، من شدد نفر ومن تراخى تألف..

“Varlığın en faziletlisi en yüce olanıdır; insanların en değerlileri hükümdarlarıdır, hükümdarların en değerlileri herkese karşı en faydalı olanlarıdır, zamanların en hayırlısı en verimli olanıdır, hatiplerin (konuşma yapanların) en faziletlisi en doğru sözlüsüdür. Doğruluk kurtuluş sebebidir, yalan ise felakete götürür; kötülüğün temelinde inatçılık (husumette ısrar) vardır, sağduyu ve kararlılık zor (ama sağlam) bir binektir; acziyet yumuşak bir binektir. Sağlıklı görüşün âfeti arzu ve hevestir, (Bir şeyi yapamayacağını söyleyerek) acziyet göstermek fakirliğin kapısını açan anahtardır; işlerin en hayırlısı sabırdır, (Her zaman) hüsnü zanda bulunmak çıkmaz ve ikileme girmektir, (bazen) suizanda bulunmak ise koruyucu ve himaye edicidir. Yöneticilerin bozukluklarını ıslah etmektense yönetilenlerin (halkın) bozukluklarını gidermek daha iyidir; maiyeti kötü olan (yönetici, içtiği) suya dalan bir dalgıç gibidir. Vatanların en kötüsü yöneticisi olmayan vatandır, hükümdarların en kötüsü ise beri (suçsuz) olanın kendisinden korktuğu hükümdardır; çözüm yok kişi aciz kalır. Evlatların en faziletlisi saygıdeğer, dürüst ve itaatkâr olanlarıdır. (Kişinin) en iyi yardımcıları nasihatle ikiyüzlülük göstermeyip (samimi olanlardır.); orduların zafere en layık olanı niyetleri iyi olanlarıdır. Varmak istediğin yere kadar götüreni azık olarak sana yeter; kötü bir şeyi dinlemen de kötülük olarak sana yeter. Susmak bilgeliktir fakat onu yapan çok azdır, belagat icazda (az sözle çok şey anlatmakta)’dır. Tavizsiz ve aşırı

ısrarlı kimse nefret ettirir, tavizkar ve esnek olan kimse ise (etrafındakilere) uyum gösterip sevilir.”¹⁸²

Kısra hutbeyi çok beğenmiş, Eksem’in hikmetinin genişliğini ve sözünün kuvvetini itiraf ederek, “Arapların senden başka hiç kimsesi olmasa bile sen yeterdin” demiştir.

2.5.6. Eksem’in Amr b. Hind’e Taziyesi

Metin:

أيها الملك، إن أهل هذه الدار سفر لا يجلون عقد الرجال إلا في غيرها، وقد أتاك ما ليس بمردود عنك، وارتحل عنك ما ليس براجع إليك، وأقام معك من سيظعن عنك ويدعك؛ واعلم أنّ الدنيا ثلاثة أيام: فأمس عظة وشاهد عدل، فجعك بنفسه، وأبقى لك وعليك حكمته. واليوم: غنيمة وصديق، أتاك ولم تأته، طالت عليك غيبته، وستسرع عنك رحلته. وغد: لا تدري من أهله، وسيأتيك إن وجدك! فما أحسن الشكر للمنعّم، والتسليم للقادر! وقد مضت لنا أصول نحن فروعها، فما بقاء الفروع بعد أصولها؟ واعلم أن أعظم من المصيبة سوء الخلف منها، وخير من الخير معطيه، وشر من الشر فاعله.

“Ey hükümdar! Bu dünyada yaşayanlar yüklerinin düğümünü ancak başka bir yurttan açacak olan yolculardır. Başına karşı koyamayacağın bir iş gelmiş, sana dönmeyecek olan biri senden ayrılıp gitmiş ve bir gün senden ayrılıp gidecek ve seni terk edecek olan kimseler seninle kalmıştır. Bil ki dünya üç günden ibarettir: Dün bir ibret ve âdil bir şahittir. O, sevdiğini almakla sana acı veren ve hem lehinde hem de aleyhinde olan hikmetini baki kılandır. Bugün de bir ganimet ve o, sen ona gitsen de gitmesen de sana gelen bir dosttur. Onu bekleyişin uzamıştı fakat onun gidişi de hızlıca olacaktır. Yarının ise sahiplerinin kim olacağını bilemezsin, seni hayatta bulursa sana gelecektir. Nimet verene şükretmek ve her şeye gücü yetene teslim olmak ne güzeldir!

¹⁸² el-İskenderî, İnânî, el-Vasît fi’l-edebi’l-‘Arabî ve târihihi, 32-33.

*Dalları olduğumuz köklerimiz (kendilerinden doğduğumuz atalarımız) göçüp gittiler; kökler gittikten sonra dalların baki kalması da ne oluyor! Bil ki musibetten daha vahimi, geriye kötü kimseleri bırakmasıdır; iyilik yapan iyilikten daha iyidir, kötülük işleyen ise kötülükten daha kötüdür.*¹⁸³

¹⁸³ İbn Abdi Rabbihî, *el-Ikdu'l-ferîd*, 3:230.

SONUÇ

Bu araştırmamızda Arap Dili ve Belagati tarihinde önemli bir yere sahip olan Cahiliye dönemi şiir ve nesrindeki ahlâk kültürünü ele aldık. Cahiliye dönemi şiir ve nesrini elen alan çalışmalar genellikle dil ve edebiyat uygulamalarını konu edinmiştir. Edebiyat tarihi, şairler/ yazarlar ve eserleri, belagat uygulamaları vb. açılardan incelenmiş ancak dönemin ahlâkî yapısının şiire ve nesre etkisi üzerinde fazla durulmamıştır. Oysa bir dönemin siyasî, sosyal gelişmelerinden en çok etkilenen veya bunları en çok etkileyen alan sözlü ve yazılı edebiyattır. Cahiliye dönemi sözlü edebiyatın hâkim olduğu bir dönemdir ve dönemin sosyal yapısı ve tarihî gelişmeleri daha sonra yazıya geçirilen şiir ve nesirdeki anlatılara dayanmaktadır. Doğal olarak Cahiliye dönemi Araplarının ahlâkî özelliklerini de yine bu ürünlerin dünyasında araştırmak gerekmektedir.

Biz de dönemin şiir ve nesir ürünleri arasında kendini gösteren ahlâkî özellikleri tespit ederek Cahiliye dönemi Araplarının edebiyat ürünlerine olan etkisini ve bu ürünlerdeki yansımalarını ele aldık. Bir dönemin ahlâk kültürünü tespit etmek o döneme ait şiir ve nesir ürünlerinin anlaşılmasında da önemli bir faktör teşkil etmektedir.

Bu çalışmanın temel çıkış noktası Cahiliye dönemi şiir ve nesrine hâkim olan ahlâk kültürünü tespit etmek ve bu sayede dönemin edebî ürünlerinin daha doğru bir şekilde anlaşılmasına katkı sunabilmektir.

Yukarıda çerçevesini çizdiğimiz araştırmamız neticesinde şu tespitlere ulaşmış olduk:

1. İslam'ın ilk dönemlerin'de şiir konusunda olumsuz bir bakış açısı gelişmiştir. Bunda en önemli etken müşrik şairleri tahkir eden âyetler ve Peygamberimizin bazı hadisleri olmuştur. Zira müşrik şairler İslam peygamberine ve onun risaletine şiir yoluyla saldırıyorlardı. İslam'ı ve peygamber efendimizi kötüleyen hakaretâmiz ifadeler sebebiyle ve şairlerin ahlak dışı hayat tarzları sebebiyle şiir ilk başlarda hoş görülmemiş ve Müslümanların bundan uzak durması istenmiştir. Bu bakış açısı sebebiyle de Müslümanlar şiire ve şairlere tavır almışlardır. Ancak yine Peygamberimizin Hassan b. Sâbit, Abdullah b. Revâhâ gibi Müslüman şairlerden müşrikleri zemmetmelerini istemesiyle İslamî şiir gelişmeye başlamış ve İslam edebiyatının en önemli ürünlerinden biri hâline gelmiştir. Yani şiir İslam'da mutlak manada yasaklanmamıştır. Sadece ona bir çerçeve çizilmiş; müstehcen ve İslam'a aykırı şiirler yasaklanmıştır.

2. Cahiliye dönemi şiiri ve nesri ele alınırken maalesef genelde ahlak dışı oluşu ve İslam'a aykırılığı üzerinde durulmuştur. Ancak bu dönemin şiir ve nesri iyi incelendiğinde olumsuzlukların yanında insanlarda bulunması fazilet kabul edilen ahlâk unsurlarının da var olduğu görülecektir. Biz bu çalışmamızda Cahiliye dönemindeki olumlu ahlâk özelliklerini tespit ettik.

3. Cahiliye dönemi Arapları arasında meziyet kabul edilen olumlu birçok ahlâk unsurları vardır. Hatta bunlar çoğunlukla büyük Arap kabilelerinin birbirlerine karşı övünmede temel dayanak noktalarını oluşturmaktadır. Bu ahlâk unsurları şunlardır: Cesaret, fakirlere yardım etmek, sabır, yenilgiyi kabul etmek, izzeti nefis sahibi olmak, özür dilemek, açlığa sabretmek, ahde vefa, cömertlik, akrabalık ilişkilerini sürdürmek, zilleti kabul etmemek, kadınlarda vakar ve iffet, erkeklerde harama bakmamak, kanaat.

4. Cahiliye döneminde hâkim olan ahlâk unsurları iyi incelendiğinde bugün dahi fazilet kabul edilen yukarıda verdiğimiz özellikler göz önüne alınmadan bütün dönemi ahlaksızlıkla suçlamak insaf ölçüleri içinde değerlendirilemez. Örnek olarak Cahiliye dönemi kadını ele alınırken onun bir meta olduğu, birçok erkeklerle dost hayatı yaşadığı, doğan çocuğu kimin yatağına koyarsa babasının o olduğu gibi son derece aşığılayıcı örnekler verilmektedir. Bu da sanki o dönem kadınlarının çoğuna hakim bir özellikmiş intibai uyandırabilmektedir. Oysa bir önceki maddede zikrettiğimiz gibi kadınlarda vakar ve iffet dönemin özelliklerinden biridir ve olumsuz örnek asla geneli kapsamamaktadır.

5. Yukarıda saydığımız fazilet unsuru ahlâkî özellikler Cahiliye dönemi şiirlerinde var olan ve dönemin şairlerince fazilet kabul edilen özelliklerdir. Kimi şairlerin ahlâk dışı ifadelerinden yola çıkarak bütün Cahiliye dönemi şiirini ve nesrini mahkûm etmek doğru değildir. Zira dönemin şiirlerinde ve nesrinde hâkim olan ahlâk kültürü tam tersine fazilet unsurlarıyla örülüdür.

6. Ahlâk kültürü hakkında çizilen olumsuz tablo dönemin şiiri ve nesri hakkında da olumsuz değerlendirmelere yol açmaktadır. Halbuki yukarıda saydığımız ahlâk kültürü unsurları dikkate alındığında bu değerlendirmeler de tekrar gözden geçirilecektir. Bu bakış açısının olumlu yönde değiştirilmesi de Cahiliye dönemi şiiri ve nesrini daha doğru bir şekilde anlamaya, anlamlandırmaya ve değerlendirmeye vesile olacaktır.

KAYNAKÇA

1. Ali,Cevâd. el-Mufaşşal fî târihi'l-‘Arab able’l-İslam. Beyrut: Daru’s-sâkî, 2001.
2. ‘Antere b. Şeddâd. Dîvânu ‘Antere b. Şeddâd. Beyrut: Daru’l-ma‘rife, 2007.
3. Asalânî, İbn Hacer. el-İsâbe fî temyîzi’s-sahâbe. Beyrut: Daru’l-kütübi’l-ilmiyye, 1415.
4. ‘Askerî, Ebû Hilâl. Kitabu’s-sinâ‘ateyn. Beyrut: Mektebetu’l-asriyye, 1419.
5. Buhturî. Hamâsetu Buhturî. Ebu Dabî: Ebu Dabî lisseâfeti ve’t-turâs, 2007.
6. Câhiz, Ebu Osman Amr b. Behr. el-Beyân ve’t-tebyîn. thk.Abdusselam Muhammed Harun. Kahire: Mektebetu Hanci, 1998.
7. Cevherî,Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd. es-Sıhâh tâcu’l-luga ve şıhau’l-‘Arabiyye. Beyrut:Dâru’l-‘ilmi lilmelâyîn, 1987.
8. Cuburî,Yahyâ. eş-Şi‘ru’l-câhilî hasâisuhu ve funûnuhu. Beyrut: Daru’r-risâle,1986.
9. olak,Süleyman. “Eski Türk Edebiyatında Nesir (Düz Yazı)”. Aylık Eğitim Dergisi 7 /Temmuz-Ağustos (2006) : 77-78.
10. ubuku, Asri. “Eksem b. Sayfî”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 10: 550-551. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
11. Dabbî,el-Mufađđal. el-Mufađđaliyyât. thk. Ahmed Nuhammed Şâkir- Abdusselam Muhammed Hârun. Kahire: Daru’l-Me‘ârif, 1119 (h.).
12. Dâyf,Şevkî. Târihu’l-edebi’l-‘Arabiyyi’l-‘aşri’l-câhilî. Beyrut: Dâru’l-me‘arif, 2005.
13. Dâyf, Şevkî. Târîhu’l-edebi’l-‘Arabî el-‘Asru’l-‘Abbâsiyyu’l-Evvel. Kahire: Dâru’l-Me‘ârif, ts.
14. Demirci, Gülşah. Mısır Edebiyatında Kısa Hikaye. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2014.
15. Durmuş, İsmail. “nesr”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 33: 6-8. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
16.Durmuş, İsmail. “seci”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 36/ 273-275. İstanbul: TDV Yayınları , 2009.

17. Emin, Ahmet. "Arap Edebiyatında Hikmet". çev. Zeynep Arkan. Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 14/ 26 (2012/2): 213-214.
18. Elmalı, Hüseyin. "Nübüvvet Öncesi Arabistan'da Edebiyat, Hitabet ve Yazı" 2015-2014 Ders Yılı Siyer Mektebi Müfredatı, 24 Kasım 2014 : 75.
19. Ferruh, Ömer. Tarîhu'l-edebi'l-Arabî. Beyrut: Daru'l-ilm li'l-melâyîn, ts.
20. Fidan, İbrahim. Arap Edebiyatında Yol Gösteren Öğütler. Ankara: Gece Kitaplığı Yayınevi, 2017.
21. Fîrûzâbâdî. el-Kâmûsu'l-muhtât. Beyrut: Müessesetu'r-risâle,2005.
22. Fureyh, Sihâm. el-Vesâyâ fi'l-edebi'l-'Arabiyyi'l-kadîm. Kuveyt: Matba'atu'l-Mu'allâ, 1408/1998.
23. Gazâlî, Ebu Hamid. İhyâu 'ulumi'd-dîn. Beyrut: Daru'l-ma'rif, ts.
24. Gazâlî, Ebu Hâmid. Mîzânu'l-'amel. Kahire: Daru'l-me'ârif, 1964.
25. Hûfî, Ahmed Muhammed. el-Mer'etu fi's-şi'ri'l-câhilî. Kahire: Daru'l-fikri'l-'Arabî, ts.
26. İbn 'Abd Rabbih. el-'İkdu'l-ferîd. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmiyye,1984.
27. İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec. el-Şuşşâş ve'l-müzekkirûn. nşr. Ebû Hâcir M. Zağlûl. Beyrut: 1986.
28. İbn Ebi'l-Ĥadîd. Şerhu Nehci'l-belâga. Bağdad: Daru'l-kitâbi'l-'Arabî, 2007.
29. İbn Fâris. Mu'cemu'l-meĥâyisi'l-luġa. Şam: Dâru'l-fikr,1979
30. İbn Kesir. Tefsîru İbni Kesîr. Dâru't-tayyibe, 1999.
31. İbn-i Kesîr. el-Bidâye ve'n-nihâye. Beyrut: Mektebetu'l-me'ârif, 1990.
32. İbn Kuteybe. 'Uyûnu'l-aĥbâr. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1997.
33. İbn Kuteybe, Abdullah b. Muslim. el-Meârif. thk. Servet Ukkâşe. Kâhire: el-Hey'etu'l-Mısriyye li'l-kitâb,1960.
34. İbn Manzur. Lisânu'l-'Arab. Mısır:Bulak Matbaası, 1882.
35. İbn Meskeveyh. Tehzîbu'l-aĥlâk ve taĥîru'l-'ârâk. Kahire: Matbaatu't-terakkî, 1317.

36. İbn Nubate. Serhu'l-uyûn fî şerhi risaleti İbn Zeydûn. Beyrut: Daru'l-fikri'l-'Arabi, 1964.
37. İnce, Vahdeddin; Uçan, Salih. Fî Zilâli'l-Kur'an tercümesi. İstanbul: Uçan Yayınları, 2016.
38. İsfahânî, Ebu'l-Ferec Ali b. el-Huseyn. el-Eğânî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1415.
39. İskenderî, İnânî. el-Vasît fi'l-edebi'l-'Arabî ve târîhihî. Kahire: Daru'l-me'ârif, 1944.
40. İşbîlî. ez-Zehâiru ve'l-alâk fî âdâbi'n-nüfûsi ve mekârimi'l-ahlâk. Beyrut: Daru Sâdir, 2011.
41. Zeyyat, İbrahim Mustafa Ahmed: Abdulkâdir, Hâmid. Mu'cemu'l-vasîf. Kâhire: Mecma'u'l-luğati'l-'Arabiyye, 2004.
42. Kâlî, Ebu Ali. Kitâbu'l-emâlî. Kahire: Daru'l-kütübi'l-Mısriyye, 1926.
43. 43. Kapar, Mehmet Ali Kapar. "Kus. b. Sâ'ide" . Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 26/ 460. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
44. Katâmiş, Abdulmecîd. el-Emsâlu'l-Arabiyye. Dımeşk: Daru'l-fikr, 1988.
45. Kaya, Mahmut. "hitabet". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 18/ 158. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
46. Kahyaoğlu, Yasin. "Şiir ve Nesir Bağlamında Arapçanın İslam Kültüründeki Yeri". Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 19. (Şanlıurfa: Ocak-Haziran 2008): 97.
47. Kinânî, Ebu'l-Muzaffer Mueyyiduddevle Usâme b. Munkiz. Lubâbu'l-Âdâb. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Kahire: Mektebetu's-Sunne, 1987.
48. Kuraşî, Ebu Zeyd, Cemheretu eş'âri'l-'Arab. Kahire: Dâru nahđati Mısır, ts.
49. Kutup, Seyyid. Fî zilâli'l-Kur'ân. Kahire: Dâru's-şurûk, 2001.
50. "Lâmiyyetu'l-'Arab li Şenferî" erişim: 22 Temmuz 2019, <http://www.khayma.com/salehzayadneh/qasayed/shanfara.htm>
51. Mansur, Said. el-Ğiyemu'l-hulğiyye fi'l-hitâbeti'l-'Arabiyye. Kahire: el-Hey'etu'l-Mısriyyeti'l-'âmme li'l-kitâb, 1979.

52. Merzûkî. Şerhu dîvânî'l-hamâse. Beyrut:Daru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2003.
53. Meydânî,Abdurrahman Habneke. Âhlâku'l-ilâmîyye ve üsesuha Şam: Daru'l-kalem, 2005.
54. Meydânî, Ebu'l-Fadl Ahmed. Mecme'u'l-emsâl. thk. Muhammed Muhyiddîn. Kâhire:Daru'l-me'ârif, 1959.
55. Meymun b. Kays. Dîvânu A'şâ el-Kebîr. Kahire: Matbaatu'n-Nemuzeciyye, ts.
56. Mütercim Asım Efendi. Kâmus Tercümesi. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler, 2013.
57. "nesrû'l durr fi elmuhadarat" erişim: 22 Temmuz 2019, <http://www.maktabatalfekere.com/book.php?id=5515>
58. Nuveyrî. Nihâyetu'l-ereb fi funûni'l-edeb. Beyrut: Daru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2004.
59. Önel, Abdulkakim ÖNEL. "Hakîmu'l-Arab Eksem b. Sayfî'nin Eserleri Üzerinde Bir İnceleme". Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 20/ 34 (Şanlıurfa: Temmuz–Aralık 2015).
60.Önel, Abdulkakim."Hakîmu'l-Arab Eksem b. Sayfî'nin Eserleri Üzerinde Bir İnceleme". Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 20/34, (Şanlıurfa:Temmuz–Aralık 2015). 160.
61. Reste, Ebu Ali. el-A'lâku'n-nefîse. Beyrut: Daru'l-kütübî'l-ilmîyye, ts.
62. Salîbiya, Cemîl. el-Mu'cemu'l-felsefî. Beyrut: Mektebetu'l-medrese, 1989.
63. Sâmirâî, İbrahim. "el-Emsâl el-'Arabiyye". Mecelletu't-turâsi's-Şa'bî 1 (1975), 11;
64. Savfet, Ahmed Zekî. Cemheretu Hıtabî'l-'Arab fi 'usûri'l-'Arabiyyeti'z-zâhira. Beyrut: el-Mektebetu'l-ilmîyye, 2010.
65. Süyüti. el-Müzhir fi ulumi'l-Luğa ve Envaiha. Beyrut: el-Mektebetu'l-'asriyye, ts.
66. Suyuti. el-Muzhiru fi 'ulumi'l-lugati ve enva'iha. thk. Muhammed Cad, Ali el-Beccâvî. Kahire: ts.
67. Sükkerî. Dîvânu Huzeliyyîn. thk.Ahmed ez-Zeyyin,Mahmud Ebu'l-Vefâ. Kahire: Daru'l-kütübî'l-Mısriyye, 1965.
68. Şehristani. el-Milel ve'n-Nihal. Beyrut: Daru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1992.

69. Şelk, Ali. en-Nesru'l-'Arabî fi nemâzicîhi ve tetavvurihi li 'asreyi'n-nahdati ve'l-hadîs. Beyrut: Daru'l-kalem, 1974.
70. Şengül, İdris. "kıssa", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 25/ 498-501. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
71. Şimşek, Sultan. "Arap Edebiyatında Hikmet Türüne bir Örnek Olarak Hikem-i Ataiyye ve Özellikleri". Tarih Okulu Dergisi. 10/1 (Eylül 2017): 277.
72. Tâî, Hâtem. Dîvânu Hâtemu't-Tâî. by.: Daru Sâdır, 1981.
73. Tarafe b el-'Abd. Dîvânu Tarafe b. el-'Abd. Beyrut: el-Mektebetu's-Sekâfe, 2002.
74. 'Ubeyd b. el-Abras. Dîvânu 'Ubeyd b. el-Abras. Beyrut: Daru'l-kitâbi'l-'Arabî, 1994.
75. 'Urve b. Verd. Dîvânu 'Urve b. el-Verd Emîru's-Şa'âlik. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1998.
76. Usâme b. Munķız. Lübabu'l-âdâb. by.: Mektebetu's-sunne, 1987.
77. Yüksel, Mücahit. "Cahiliye Döneminde Nesir ve Bir Hatip Olarak Eksem b. Sayfî" Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 18/1 (2018): 391-418.
78. Züheyr b. Ebî Sülma. Dîvânu Züheyr b. Ebî Sülma. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1988.

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLERİ

Adı, Soyadı: Tarık NEFİS

Uyruğu: Türkiye (TC)

Doğum tarihi ve yeri: 1 Eylül 1990, Şam

Medeni durumu: evli

Tel: +90 553 503 03 08

E-mail: tariq.nafisa@live.com

Yazışma adresi: aydınlık evler Mah. Sokullu Cad. No:4/13
Melikgazi/KAYSERİ

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Tarihi
Lisans	El-Davat-ul-islamiye Arap dili ve islami ilimler Fakültesi	2012
Lise	El-Endülüs lisesi	2008

İŞ DENEYİMLERİ

Yıl	Kurum	Görev
2019-Halen	Melikgazi RAM	Eğitimci
2018	Kayseri MEM	Tercüman
2017	Huriye Eren İmam Hatip Orta Okulu	Öğretmen
2014-2016	Argıncık Geçici Eğitim merkezi	Öğretmen

YABANCI DİL

Arapça, İngilizce